

LE PLAY MÓDSZERE.

ÍRTA:

DR. MÁRKI HUGÓ
ÜGYVÉD

Le Play módszere.

A társadalmi gazdaságtan Athénben az ötödik században születik meg. Az athéni társadalom amaz elv hatása alatt, hogy a munkának a gazdagodás a célja, nagy tevékenységet fejt ki. Jólétben él e társadalom, a melynek munkás tevékenysége hozza létre a gyümölcsöt is, a gazdaságról szóló tudományt. A görög világot az aszketizmus kora váltja fel, a mely az egyéni szükségét meghaladó kielégítést bőséggnek s ekként bűnnek nyilvánítja. A gazdagodás vágyát a szegénység vágya váltja fel. Ez a világ a gazdaságról tudományos képet nem festhetett magának.

Ez a sivár állapot nem tart soká. A theologia vállalja magára e tudomány művelését. A skolasztikusok nézete szerint az ipar és kereskedelem révén jogosult a gazdagodás. Ez a nézet a római jog hatásának volt köszönhető.

A XVI. évszázadban új törekvésekre bukkanunk, a melyek a régi gazdasági tanokat akarják feleleveníteni, s a gazdaság tudományát a antológiától függetleníteni. E kívánság testet ölt. A merkantilizmust a fiziokraták, ezeket Smith *Ádám* rendszere, a szabad verseny váltja fel, a ki «felismerte, hogy a társadalom gazdasági élete a jelenségeknek önálló körét képezi, a melyek okai és törvényei épúgy képezhetik a tudományos kutatás tárgyát, mint más tudományosan tárgyalt jelenségek».¹

A szabad verseny általános küzdelmet jelentett. Az ellentétek minden téren kiélesedtek.

E harcok elsimítására törekszik a XIX. évszázad, a mely az ellentétek kiegyenlítése céljából a társadalmi tudomány fegyvereihez nyúl. E fegyvereket vette kezébe a legújabb korszak, hogy a gazdasági élet ellentéteit megvilágítsa, az éles ellentétek okait kifürkéssze, s orvoslásukat előkészítse. Ámde maga a társadalmi tudomány is szeretlen vitatkozásoknak tárgya. A társadalom rendszere bonyolultnak

¹ Földes Béla: A társad. gazdaságtan elemei I. 21. old.

látszik, s a legnagyobb gondolkozók e rendszer kihámozását nem sok sikerrel kísérlik meg. Sem a deduktív, sem az induktív módszer alkalmazása nem hozza meg munkásságuknak kívánt sikerét, bár az utóbbi határozott eredményekkel dicsekedhetik.

A XIX. évszázad a társadalom bonyolult kérdését más módon igyekszik megoldani, a tiszta észlelet alapján. A kísérlet merész volt, alkalmazása oly férfiút kívánt, kiben kellett, hogy a természettudós alapossága széleskörű társadalmi tudással párosuljon. Ez a férfiú a XIX. évszázad szülötte: Le Play Frigyes.

Le Play fejlődése.¹

Le Play Frigyes születési helye La Rivière, Normandia egyik kicsiny falucskája. Születési éve 1806. Gyermekkorra születési helyén zajtalanul folyt le. Középiskoláit Honfleurben végzi. Időközben Parisban lakó nagybátyjánál tölt néhány esztendő, a hol az irodalom mellett a bölcsélet termékeivel ismerkedik meg. Az 1823. év fordulópont Le Play életében. Életpályát kell választania. Hosszas habozás és megfontolás után a műegyetemre készül, a hová csak nehéz vizsgálat sikeres letétele esetén juthatott be. E vizsgálatra családjának egyik barátja, Dan de la Vauterie filozófiai ismeretekkel bíró mérnök készíti elő. A mester a tanítvány lelkébe belecsöpteti a bölcsészek iránt érzett előszeretetét, felébreszti az ifjúban a szunnyadó hajlamokat, a melyek az emberi társaság tanulmányozására készítették. A vizsgálat fényesen sikerül. Az 1825. évben a műegyetemre megy, a honnan két esztendő múlva mint első tanuló a bányásziskolába kerül. Itt ismerkedik meg Reynaud Jánossal, akivel való szoros barátsága nem maradt hatás nélkül fejlődésére. Reynaud a társadalom jelenségeit szintén vizsgáló szemekkel nézte. Vidéki tartózkodásuk alkalmával a társaságon uralkodó törvények kérdése volt vitatkozásuk állandó tárgya. A vita megállapodásra soha sem vezetett. Mindketten a való élet jelenségeivel igyekeznek nézeteiket támogatni. Le Play e célból a különböző emberi társaságok közvetlen vizsgálatát tartja szükségesnek.

Le Play foglalkozásánál fogva a pontos matematikai számításokhoz s kutatásaiban a tudományos észlelethez szokott hozzá. A társadalmi élet vizsgálatánál ez a körülmény befolyás nélkül nem

¹ F. Auburtin, F. Le Play.

Gh. de Ribbe. Le Play après sa Correspondance.

Geöcze Sarolta, Le Play élete. A munkásviszonyok reformjának bevezetése.

maradhatott. Az apriorisztikus módszerrel elért eredményeket «elméleti találmányoknak» tartja, a melyek véletlenül találkozhatnak ugyan a módszeresen észlelt társadalmi jelenségekkel, azonban nem nyújtanak semmiféle biztos alapot.

Ez okból a világot akarja bejárni. A különböző népeket kívánja tanulmányozni. Szerinte a társadalom szerveinek s szerkezetének igaz megismerése csak ez úton lehetséges. Szerinte csakis a változatos jelenségeknek összegyűjtése révén állapíthatók meg a társas élet szabályszerűségei. Ez a természettudományok tiszta észleleti módszerének felelt meg. Ámde belátta, hogy a társadalom jelenségei bonyolultak és oly változatosak, hogy az észlelet módszerének alkalmazása teljesen elűtő attól a módtól, a mely a természettudományokban követhető.

Le Play és barátja már 1829-ben alkalmat nyernek arra, hogy az különböző emberi társaságokat közvetlen közelből vizsgálhassák. A bányaiskola a két ifjút Észak-Németország telepeire küldi. Bányászati tanulmányai mellett Le Play a társadalom vizsgálatát soha egy perezre sem hanyagolja el.

Hármas czélt tűzött maga elé. A bányahelyiségek mintaképeinek a meglátogatására, azok lényeges jelenségeinek észlelésére s pontos nyilvántartására törekedett első sorban. Második czélja az volt, hogy a néppel, a lakossággal, a helyi viszonyokkal benső összeköttetésbe jusson; a helyi és az általános jelenségek között levő különbséget megállapítsa. Végre minden vidék társadalmi tekintélyeinek, a mértékadó és példaképül szolgáló csoportoknak vizsgálatát, életöknek észlelését, s az emberekről és dolgokról adatok gyűjtését tűzte ki feladatául.¹ Minderről pontos adatokat gyűjtött, s feldolgozásukat 1830-ban Parisba való visszatérése után kezdette meg. Munkáját váratlan baleset zavarja meg. Vegytani kísérletei közben véletlen robbanás miatt majdnem életét veszti. Agyba kerül, a melyet 18 hónapi fekvés után gyógyultán hagy el. Az adatok feldolgozását ekkor folytatja. Kiadja a bányászatra vonatkozó gyűjteményt, a melynek alapján az «Annales des mines» szerkesztője lesz. E minőségében megbízást nyer Spanyolország ólombányáinak megvizsgálására, a mely alkalomból a félsziget viszonyait tanulmányozza.

Az 1830. esztendőben a statisztika köti le figyelmét. Törvényjavaslatot készít a bányastatisztikáról, a melyet az országgyűlés 1833-ban megszavaz. Statisztikai munkái közül itt még kiemelendő a «Vues générales sur la statistique, suivies d'un aperçu d'une statistique générale de la France.»²

¹ Lefèvre Fourey : Le Play, l. ingénieur des mines.

² Encyclopédie nouvelle 1848.

Le Play ezután folytonos utazásokon van. 1835. és 1836. években Angol-, Skót- s Írországot, továbbá Belgiumot, 1837-ben Európa keleti vidékeit vizsgálja. Ekkor Demidoff orosz földbirtokos bányáinak megvizsgálására nyer megbízást, a melynek alapján a Fekete tenger mellékén elterülő pusztákat kutatja. E megbízást oly sikeresen teljesíti, hogy Demidoff az Ural hegység területein fekvő bányáinak igazgatását, mely 45,000 munkás kormányzásával járt, Le Playre bízta. Igazgatása eredményes. Alatta e bányák jövedelme jelentékeny többletet mutatott.

Időközben minden kínálkozó alkalmat megragad, hogy a kevésbé ismert és ismeretlen társaságokat közvetlen közelből szemlélhesse. 1842-ben ismét Angliában találjuk; 1844-ben Németországot és Oroszországot, 1845-ben Dániát, Svécziát és Norvégországot járja be; 1846-ban Belgiumban, Ausztriában, Olaszországban és hazánkban utazik 1848. évben Svájc, Törökország és a Duna mellékei, 1850-ben Közép-Franciaország, 1851-ben a Rajna mellékei, 1853-ban pedig ismét Oroszország és Ausztria vizsgálódásának színhelyei. Természetesen bányászati kutatásaival párhuzamosan foglalkozik a társadalmi szerkezetek tanulmányozásával.

Ez időtájba esik nagy bányászati munkájának, «Art métalliques au XIX-e siècle» megjelenése, a mely az egész világ szakköreinek figyelmét fölkeltette. E révén a nagytekintélyű bányaiskola helyettes tanára lesz.

1851-ben Londonban az első világkiállításon találjuk, ahol mint a 21. jury tagja oly fontos szolgálatot teljesített, hogy 1855-ben a párisi második világkiállítás teljes szervezésével bízzák meg. A világkiállítás a takarékos keretek daczára teljes sikert mutat. Le Play jutalma, hogy az államtanácsba nyer meghívást, a hol eredményes közgazdasági tevékenységet fejt ki.

Az 1862. évben a londoni kiállításon a francia osztály biztosa; 1867-ben a francia világkiállítást rendezi, a melynek eredményes befejezésével a senatusba kerül.

E száraz adatok világosan jelzik, hogy a közvetlen észleletnek tulajdonította a legnagyobb fontosságot. E célból utazott országról országra, vidékről vidékre. Ez utazásai folyamán Angolország volt reá a legnagyobb hatással. Az angol családi élet zavartalan megelégedését az istenség feltétlen tiszteletének és a tízparancsolat megőrzésének tulajdonítja. Angliában azt látta, hogy az atyai hatalom épúgy mint a közhatalom általános tiszteletben részesül.

Oroszországi utazásai folyamán a munkásnépet tanulmányozza, a melyet a társadalmi szervezet elemei gyanánt ismer fel.

Felismerte utazásai révén, hogy a magánélet adja meg a közélet jellegét, hogy az állam a család elvén nyugszik. A magánélet intézményei képezik a társadalmi szervezet alapjait.¹

Társadalmi tanulmányainak sarkpontjához keleti utazásai folytán jutott. Különösen ázsiai utazásai révén. Ázsia sivatagjainak vándorló népei sem kerülték el figyelmét. Itt rendszerint pásztoréletet látott. Az egyes pásztorcsaládokat vizsgálgatta. Eközben arra a jelenségre ébredt, hogy mindegyik pásztorcsalád külön-külön teljes egészet képez. Egészen függetlenül él mindegyik család, önállóan rendezkedik be, soha semmiféle más szervezettel kapcsolatot nem tart. Egyik család teljesen idegen a másiktól. Egyik sem nyújt semmit a másiknak. Egyik sem nyer semmit a másiktól. Egyik sem elégíti ki a másiknak legcsekélyebb szükségletét. Mindegyik család önmagában egy-egy tökéletes társaság, amely önmaga elégíti ki szükségleteit s önmaga biztosítja fenmaradását.

E családok szervezete kizárólag a munkán nyugodott. A pásztornépek e szervezete azonban nyugat felé haladva, fokozatos hiányokat tárt fel az észlelő Le Playnek.² A pásztornépek nyugati szomszédjai, Ázsiának nyugati családai – mennél közelebb estek Európához – annál több intézményüket veszítették el. E családok szervezete nem képez már önmagában egy teljes egészet, mert egyik intézmény után eltűnik a másik, harmadik és így tovább. Egyik tipikus család vallási szereplését veszti el, a második a politikai igazgatást is, a harmadik még a műhely vezetését is, úgy hogy a család már más szervezetekben kell hogy keresse szükséges kiegészítését. És e szervezetek felbukknása nem késik. Egyidejűleg felbukkan a külön pap, a ki több család vallási szerepét tölti be, a külön törzsfőnök, a ki több család politikai kormányzására vállalkozik, majd a külön munkaadó, a ki műhelyében alkalmazza a különböző családokat. Mindez új szervek a család fölé kerekednek. Ez új szervek a család fentartására s kifejlődésére mindazt nyújtják, a miről a család képesség hiánya vagy elégtelensége miatt nem gondoskodhatik; mindegyik szerv azt az űrt tölti be, amelyet a család bármely okból hagyott. A család az alap, a melyen felépül az azt kiegészítő szervezet. Ez adja meg a társadalom teljes épületét.³

¹ Henri de Tourville: La science sociale est-elle une Science. La Science Sociale, 1. II.

² Pinot: La classification des espèces de la Famille. 1894.

³ Henri de Tourville id. m.

Un exposé abrégé de la Science sociale. 1894. Mouvement social. p. 172.

A családok tudománya a társadalom tudománya. Ha a családok tudományára a tiszta észlelet módszere alkalmazható, akkor az a módszer a társadalmi tudomány módszere is.¹

Le Play ez alapon a társadalom vizsgálásának kiinduló pontjában a munkáscsaládot állapította meg. A munkáscsalád volt az elemzési eszköz. Ezt az eljárást monografikus módszernek nevezte el.

A családi monográfia.²

Le Play a leglényegesebbet, a munkáscsalád fentartásának anyagi viszonyait, különösen munkabérének észlelése középpontjává. A munkabér megismerése végett szükségessé vált a munkáscsalád bevételeinek és kiadásának a puhatolása. E kettő egyensúlya a monografikus módszer magva.³

A munkabér e puhatolása nem kielégítő. A munkáscsaládnak vonatkozásai vannak az egyházzal vagy papjával, a közhatalommal, a munkaadóval szemben. E vonatkozásokat Le Play szintén jelentősnek ismeri, s e célból a bevétel és kiadás budget-jéhez függelékkel fűz, a mely e viszonyról ad számot.

E monográfia pontos keretbe szorított tanulmány alakját mutatja, a mely az észlelet és a statisztika eredményeit öleli fel.

E családi monográfia három részből áll. Az első a címbe munkás minőségével ismerteti meg, a bevezető ismereteket nyújtja, amelyek négy címbe és tizenhárom szakaszban a családtagok viszonyait tárják fel. E bevezető ismeretek a munkáscsalád lakóhelyét, a gyakorolt ipart, erkölcsi helyzetét taglalják, továbbá az életfentartás eszközeit, az életmódot és a történeti adatokat közlik.

Nézzük e címeket:

1. cím. A hely, az ipari szervezet és a család meghatározása.
1. §. A talaj, az ipar és a lakosság állapota.
2. §. A család polgári állása.
3. §. A vallás s az erkölcsi szokások.

¹ Un exposé abrégé de la Science sociale. 1894. Mouvement social.

² E. Cheysson et A. Toqué: Les budgets comparés de cent monographies de familles.

J. B. M. Vignes: La science sociale d'après les principes de Le Play et de ses continuateurs. P. 47.

³ Mouvement social. 1894. P. 176.

⁴ Urbain Guerrin: De la méthode de monographie de familles. p. 149. Bulletin de l'Institut international de Statistique. Tome III. 1ère Livraison. Auburtin id. m. XXIII. o.

4. §. Az egészségi viszonyok.
5. §. A család rangja.
- 2.czím. A család életfentartásának eszközei.
6. §. A tulajdon (bútort és ruházatot kivéve).
7. §. Segélyek.
8. §. A munka, ipar.
- 3.czím. A család életmódja.
9. §. A táplálkozás,
10. §. A lakás, bútorok, ruházat.
11. §. A szórakozás.
- 4.czím. A család története.
12. §. A család fennállásának változásai.
13. §. A család anyagi és szellemi jólétét biztosító szokások és intézmények.

E táblázat rövid elemzése, a melyet Le Play követőinek tekintélyes része, a társadalmi reform iskolája mind mostanáig úgyszólván változás nélkül alkalmaz, nem jelentőség nélküli.

Az 1.§ a talaj, az ipar és a lakosság állapotát taglalja.

A talaj, a lakott hely kétségtelenül befolyással van a munkára. A munka révén pedig hatással van a család szervezetére is. Az ipar alatt a munka vázolója értendő, míg a tanulmányozott család környezete, a lakosság jellemzése a családot teljes keretében mutatja meg.

A 2. § a család polgári állásáról szól. A családtagok egyszerű névsora e társadalmi szövet nyilvánvalóvá teszi.

A 3. § a vallás és az erkölcsi szokások foglalatja. Ide a vallás, a családtagok egymáshoz való viszonya, a családtagoknak idegenekkel, első sorban a munkaadóval szemben fennálló viszonya s egyéb idevágó jelenség tartozik.

A 4. § az egészségi viszonyok jellemzésével a család belső életét tárja fel. Ide tartozik a családtagok gondozása, az orvosi segítség, a gyermekhalálozás, a gyermekágyban fekvő nő ápolása.

A család elfoglalt állásának közlése után, a mely az 5. §-nak a tárgya, a család életfentartási eszközei következnek.

A munkás nem csupán munkabéréből él. Ez csak azokra a munkásokra szólhat, akik a munkaadóval közelebbi viszonyba nem lépnek. A megfigyelések azt mutatták, hogy a munkáscsalád bevételeinek négy forrása van: a tulajdon jövedelmei, a segélyek, a munkabérek és a házi ipar gyümölcse.

A tulajdonról a 6. § szól, a mely ingatlanon kívül az ingó értékeket, a pénzeszegeket, az ipar, a munka eszközeit világítja meg.

A 7. § a segélyeket vázolja, a melyek a család szenvedett szüksége szerint változnak, s melyeket a család rendszerint természetben

nyer. Le Play megfigyelése szerint e segélyek nagy szerepet töltenek be a család életében, s jelentékeny fentartó eszközöknek tekintendők. E segélyek három forrásból erednek. Az első, a haszonélvezet, különösen a lakásra vonatkozik. A második az egyéb szolgalmi jogosultságok forrása, mint például a faizási jog, a mely az erdő fájának szabad használatát biztosítja. A harmadik forrás a munkaadó jóléti intézménye: az ingyenes orvosi kezelés, a gyártott anyagoknak olcsóbb áron való szállítása a munkás részére stb.

A munkáscsalád mindegyik tagja dolgozik. Ezért az ipar, a munka, a melyről a 8. § szól, a legjellemzőbb. A munkás, a feleség, a gyermekek munkája sorjában taglalandó a vonatkozó munkabérek s a munkának szentelt napok számának ismertetésével. Ide tartozik a családban üzött iparág, a fehérneműek tisztítása, mosása, a ruhaneműek készítése, a lakás és bútorok fentartása, a kert művelése, a háziállatok tenyésztése, hizlalása, továbbá a másnál végzett iparág is.

Le Play megfigyelései szerint a munkabért azokon a vidékeken, a hol a múlt szokásai megmaradtak, főleg természetben nyújtják. A természetben adott munkabér azonban, nyugat felé haladva, folyton-folyvást fogy, míg *végre* a munkának civilizált nyugati szervezetében a pénzben adott munkabér uralkodik.

Ezzel befejezést nyert a fentartási eszközök jellemzése, a mely a munkáscsalád bevételeit mutatta. Ezt követi az életmód, a mely a család kiadásairól beszél. Ezek a táplálkozás, lakás, bútorzat, ruházat és kényelem kiadásai.

A táplálkozásról és étkezéstről a 9. § szól.

A család által fogyasztott táplálékok a következők lehetnek:

1. A gabonaneműek: az életfentartás alapjai. A kenyér készítése egyes helyeken a házi munkához tartozik, másutt gépekre van bízva. Le Play megfigyelése szerint a bevételforrások csekélységével lépést tart a túlnyomó gabonafogyasztás.

2. A zsiradékok fontos táplálékot képeznek: északon a halzsír, a mérsékelt égövön a vaj, délen az olaj szükséges táplálék.

3. A tej és tojás a gyengébb testalkatúak lényeges tápláléka.

4. A hús és a hal nem általános fogyasztási cikk, mert a munkás mindennap nem táplálkozhatik ezzel, kivéve a halászokat, a kiknek fő tápláléka a hal.

5. A zöldségek, így a káposzta, burgonya, délen a gesztenye, továbbá a gyümölcsök hasznos és szükséges táplálékok.

6. A fűszerek közül a só általános, a kávé, a tea a munkásoknak különösen nyugaton kedvelt fogyasztó cikke, míg a cukor fogyasztása nem jelentékeny.

Vége 7. az italok, különösen a szeszes italok, a munkás táplálkozásában szerepet játszanak.

Ez a 9. §. tartalma, a melyet a lakás, bútorzat és ruházat leírása követ.

A 9. §-ba tartozik még a fűtés, világítás is, míg a bútorok és ruházat pontos értékjelzéssel sorolandók fel a 10. §-ban.

Le Play észlelései azt mutatták, hogy az egyszerű társaságok rendszeren saját lakóhelylyel rendelkeznek, míg a bonyolult nyugati társadalom munkáscsalárait a drágaság együttlakásra kényszeríti, a mi egészségi és erkölcsi tekintetben súlyos következményekkel jár.

A következő 11. §. a szórakozásról beszél, a mely a családi tűzhelyen a lakomákból, évfordulók összejöveteleiből, ünnepekből, a húsnak kivételes fogyasztásából, a dohány és szeszes italok élvezetéből, aratási ünnepélyekből áll. A tűzhelyen kívül szórakozás a táncz, a színház látogatása, az énekarban való közreműködés, egyes esetekben a halászat, vadászat, a kertészet.

Ezzel véget ér a harmadik cím, a melyet a család története követ. E helyütt a család főbb változásai jönnek figyelembe a 12. §-ban, a mely a család Összes élő tagjainak történetét tartalmazza – az életben levő öreg szülőkre és a közbejött fontosabb esetekre való tekintettel.

A monográfia futólagos áttekintését nyújtja a 13. §., a mely a család anyagi és szellemi jólétét biztosító szokásokról és intézményekről beszél. Itt kell szólni az előrelátásról, a testületekről, a közjótékonyaságról, a magánjótékonyaságról és a munkáscsalád jövőjét biztosító intézményekről, a mely biztosítások balesetre, betegség, munkakép telenség avagy aggkor esetére szólhatnak.

Ez a röviden érintett 13 szakasz a monográfia első része.

A második rész két csoportot ölel fel: a budgetet és annak füg getlékét.

A budget a bevételek és kiadások fejezeteire oszlik, a melyek a munkáscsalád életének minden egyes porcikájával megismer tetnek.

A bevétel és kiadás egyensúlya mutatja, hogy a család semmit sem takarított, nincs semmi adóssága; a bevételi többlet a takarékosságra vall, mely a kiadás összegével a két budget egyensúlyát nyújtja.

A bevételi budget forrásai: a család vagyona, a segélyek, a munka jövedelme és a gyakorolt iparból nyert jövedelem.

A bevételi és a kiadási budgetet a következő táblázatok tár ják elénk.

Az évi bevételek budgetje:

A bevételek forrásai

A bevételek

I.

A család vagyona:

1. Ingatlan vagyon.
2. Ingó javak.
3. A kölcsönösen biztosító társaság nyereségjuttalékához való jog.

II.

Segélyek:

1. Haszonélvezetül nyert jóságok.
2. Szolgalmi jogok idegen jószágon.
3. Szolgáltatok, kapott tárgyak.

III.

A család által végzett munka.

IV.

A család által üzött iparágak.

I.

A vagyon jövedelme:

1. Az ingatlan jövedelme.
2. Az ingó javak jövedelme.
3. A kölcsönösen biztosító társaság nyereségjuttaléka.

II.

A segélyek jövedelme:

1. A haszonélvezetül nyert jóságok jövedelme.
2. Szolgalmi jogok jövedelme.
3. Szolgáltatok, kapott tárgyak jövedelme.

III.

Munkabérek.

IV.

Az ipar üzéséből származó jövedelem.

Az évi kiadások budgetje.

I.

A táplálkozásra vonatkozó kiadások.

1. A háztartásban elfogyasztott táplálékok:

Gabonaneműek.	Zöldség, gyümölcs.
Zsiradékok.	Fűszerek.
Tej, tojás.	Italok.
Hús, hal.	

2. A háztartáson kívül készült és elfogyasztott táplálékok.

II.

A lakásra vonatkozó kiadások

Lakás.	I	Fűtés.
Bútorzat.	I	Világítás.

Az évi kiadások budgetje.

III.

A ruházatra vonatkozó kiadások.

IV.

A szellemi szükségletekre	vonatkozó kiadások (isteni tisztelet, nevelés, alamizsna).
A kényelemre	
Az egészségre	

V.

Az iparra	vonatkozó kiadások.
Az adósság törlesztésére	
Az adóra	
A biztosításokra	
Az évi megtakarításra szolgáló kiadás.	

Eme táblázatok a budgetek teljes képét mutatják, a melyhez függelék fűződik.

E függelék abból az okból fűzte Le Play a budgethez, mert a munkáscsalád a társadalom hatásának nem térhet ki, a társadalmi szervezet, a melyben működik, a munkáscsalád életére is befoly. Ez a rész világítja meg az öröklés rendjét, a szervezet jóságát vagy hiányát, az ezt befolyásoló okokat s a gazdasági jelenségeket. Ez a függelék tehát «a társadalmi szervezet különböző elemeiről, egyes kidomboruló különös adatról» szól, a melyet «záradék» fejez be.

Midőn Le Play ezt a módszert a családi monográfia megrögzítésével megállapította, azonnal alkalmazásához fogott. Hosszas utazásai bő teret nyitottak erre. Utazásai folyamán körülbelül 300 munkáscsaládot tett észlelése tárgyává, a melyeknek monográfiáit «Ouvriers Européens»¹ című munkájában adta közre.

A módszer alkalmazását az általánosítás művei követték,² a melyekkel kutatásait szélesebb rétegeknek óhajtotta hozzáférhetővé tenni.

¹ Les Ouvriers Européens. Etudes sur les travaux, la vie domestique et la condition morale des populations ouvriers de l'Europe, précédés d'un exposé de la méthode d'observation. Paris, 1855.

² Paul de Rousiers, L'école de la Science Sociale. Science S. XVII. 147.

E czélből írta: A társadalmi reform Franciaországban¹; A család szervezete²; A munka szervezete³; Angolország alkotmánya⁴ című munkáit. Mindezekben foglalt elméletét azután legbecesebb általánosító munkájában, «Az emberiség lényeges alkotmánya»⁵ című művében domborította ki.

E munkájában arra a főkövetkeztetésre jut, hogy minden nép alapszüksége kettős. Az egyik az erkölcsi törvény követése, a mely a rossz útról eltéríti az embert. A másik a mindennapi kenyér megszerzésének szüksége, a mely az életfentartás előfeltétele.

A mely társaság a két alapszükségletet kielégíti, az jólétnek örvend. Egyik vagy másik szükséglet kielégítésének hiánya szenvedést, szerencsétlenséget idéz elő. Le Play megállapította, hogy a két alapszükségletnek egyforma intézmények felelnek meg, a melyek a jólétben élő társaságoknál állandóak, míg a szenvedő, szerencsétlen társaságok keretében több-kevesebb változást mutatnak.

Ezek az intézmények teszik a «lényeges szervezet»-et, a mely azért lényeges, mert nélkülök a társaság széteszlik, elenyészik.

Ez a lényeges szervezet az alapvető alkotmány, a melyet Le Play három részből állónak tart a következő elnevezésekkel. A társadalom épületének alapzata, vakolata és anyaga.⁶

Az alapszerkezetet a tízparancsolat és az atyai tekintély képezi. A tízparancsolat a szabad akarat korlátlan érvényesülésének szabályozója, a mely az emberi természet vadságát fékezi. Az atyai tekintély az ifjú nemzedékbe oltja az erkölcsi szabályokat és a hatalom gyakorlásának a módját. E két alapintézményt két másik egészíti ki. Az egyház és a felség hatalom, a melyek a társadalom épületének összetartó vakolatát teszik. Az egyház a tízparancsolat megtartására ügyel, míg a felség hatalom a közéletben az atyai tekintély gyakorlására hivatott.

A társadalom épületének alapzata s összetartó vakolata tehát az erkölcsi rend fentartására szolgál. Ez ekként az egyik alapszükséglet. A másik alapszükségletnek, a mindennapi kenyér megszerzésének más

¹ La Réforme sociale en France déduite de l'observation comparée des peuples européens. 2 k. Paris, 1867. VII. kiadás 1887.

² L'organisation de la famille. Paris, 1871. III. kiadás 1884.

³ L'organisation du travail. Tours, 1870. V. kiadás 1884. A munkásviszonyok reformja címen lefordította Geőcze Sarolta, aki bevezető tanulmányt írt hozzá. M. tud. Akad. kiadása. Budapest, 1903.

⁴ La constitution d'Angleterre. 2 k. 1875.

⁵ La constitution essentielle de l'humanité, exposé des principes et des coutumes qui créent la prospérité ou la souffrance des nations. Tours, 1881.

⁶ Demolins, Le Play et son oeuvre de Réforme sociale. Réforme sociale, 1882. (3) 409.

intézmények felelnek meg. Ezek teszik a társadalom épületének anyagát.

Ily intézmények: a közösség, az egyéni tulajdon s a munkaadó intézmény.

Az Ural vidékének nomád pásztortörzsei, Közép-Ázsia sivatagjainak lakói, Kelet-Oroszország földműves népei a földnek, a lakóháznak, a nyájnak és egyéb vagyonnak közösségét vallják.

A családfő kormányozza az ifjú házastársakat, ő szabja ki a munkát, osztja el a termékeket. Ő gátolja meg a hanyagságot, az ok nélkül való fogyasztást.

Ez a közösség a család minden tagja száj-mára egyforma jólétet biztosít. Ez a rendszer megakadályozza a gyenge, tehetetlen, képtelen, esetleg bűnös tagoknak nyomorba süllyedését, s a míg egyfelől az erkölcsi rendet szigorúan fentartja, másfelől a mindennapi kenyérről gondoskodik.

A közösség rendszerének ezek mérhetetlen előnyei ugyan, de az egyes tagokra elviselhetetlen hátrányokkal is járnak. A közösségnek imént vázolt képe egyforma bánásmódot, az erkölcsi törvénynek egyenlő érvényesítését s az anyagi szükségleteknek változatlan kielégítését eredményezi a gyenge és erős, a bűnös és a jó erkölcsű, a hanyag és szorgalmas, a korlátolt elméjű és a tehetséges családtag részére. Hiába fejtett ki a szorgalmas családtag nagyobb tevékenységet, a jövedelem megoszlása egyenlő, a takarékosság pedig lehetetlen. A szorgalmas és tehetséges munkásságának a hanyag és tehetetlen tag látja a hasznát. Ez a körülmény elviselhetetlenné teszi a közösség intézményét, a melyet a tevékeny családtagok leráznak vállairól s az egyéni tulajdont teremtik meg. Ekként változik a közös tulajdon egyéni tulajdonná, a mely a szorgalom, a nagyobb tevékenység révén nagyobb eredményeket mutat fel. Az egyéni érdek a tevékenység fokozására ösztönöz s takarékoságra vezet. Az egyéni tulajdonnak ez kétségen kívül nagy előnye. Az éremnek azonban itt is megvan a másik oldala. Vannak okok, a melyek a munka tevékenységét csökkentik. Ehhez járulhat az erkölcsi törvény cserbenhagyása is. Mindkét alapszükséglet eszerint kielégítést nem nyer. Ez szenvedést, nyomort okoz. Már pedig az imént vázolt közösségben ez a nyomor nem következhetett be.

Az egyéni tulajdonnak ezen erős árnyoldalát meggátolhatja a munkaadó intézmény, a mely épen ezen árnyoldal felderítésére szolgál. A munkaadó intézmény csirája tulajdonképen az egyéni tulajdon keletkezésében rejlett. A közösség és az egyéni tulajdon hiányainak a pótlására épen ez az intézmény hivatott.¹

¹ Auburtin i. m. XLV.

A munkaadó intézmény bizonyos elszegényedett családot egy gazdag, jólétben élő családhoz fűz. Az utóbbi munkát ad az előbbinek s ezzel a mindennapi megélhetést biztosítja. Ezenkívül sok esetben védelmet is nyújt. A munkaadó intézmény e szerint lényeges szerve a társadalomnak, a mely nélküle oly hiányban szenvedne, a milyen a legrettegetesebb szenvedésekre nyújtana tápot.

A társadalom szervezete így alakult ki Le Play kutatásainak eredménye gyanánt. Ehhez járult – mint fentebb kitűnt – annak a megállapítása, hogy a társadalom szervezete a család szervezetének az elvén nyugszik. Ezt a két eredményt összevetvén, Le Play felvetette a kérdést, vajjon vannak-e családi típusok. Ha igen, melyek azok és a típusok keletkezésének melyek az indító okai.

Le Play erre a kérdésre az öröklési szabályok elemzésével és hatásuk felderítésével felel.

Az öröklési rend alapján álló három családi típus.

Az öröklési rend kétségtelenül lényeges befolyással van a társadalom szervezetére, a melynek imént vázolt épülete az öröklés szabályainak különböző érvényesülése mellett különböző képet mutat.

Az öröklés rendszere hármias. Van osztatlan átháramlás, egyenlő osztály és végrendelkezési szabadság. Ez a három rendszer Le Play szerint a szervezet alakulására oly mértékadó, hogy a társadalmat alkotó családok felosztásának az alapjai gyanánt tekinthetők. Ahány az öröklés rendszere, annyi a család típusa.

Ezeket a megfelelő típusokat Le Play patriarkális, változó és törzsökös családoknak nevezte el.

Az osztatlan átháramlás rendszere mellett az összes családi javak a törvény által meghatározott örökösre, rendszerint a legidősebb fiúgyermekre szállnak. Ennek a patriarkális család típusa felel meg, a melynek képét a Kelet pásztorai és Közép-Európa orosz népei mutatják. E népeknél a családfő maga mellett őrzi összes házasságban élő gyermekeit. Az atya tekintélye feloszthatatlanul összetartja a család minden tulajdonát. A családatya kormányozza a közösségben élő család munkáját, egész tevékenységét. A családatyának e hatásköre a maga egészében örökösére száll. Ez az összetartás jellemzi e típust. Magyarázata az fagyott, puszta területekben rejlik, a hol az egyedüllét veszélyének elhárítása céljából szorososan a közös tűzhely körül csoportosulnak.

Az egyenlő osztály rendszerének, a mely mellett az elhalt minden vagyona gyermekei között egyformán megoszlik, a változó család

típusa felel meg. Ennek képe Franciaországban, Belgiumban, Hollandiában, Törökországban és Portugáliában ismeretes.

E rendszer mellett a család sarjai alig cseperednek fel, az atyai tűzhelyt elhagyják, a melyen kívül házasság révén új tűzhelyet alapítanak. Az öröklés révén kapott osztályrész mindegyik gyermeknek korlátlan és kizárólagos tulajdona. Ezen a szülők nem segíthetnek, mert végrendekezési szabadságuk nincsen. Ez az oka annak, hogy a szülők más módot keresnek a családi vagyon szétforgácsolásának meggátolására. Ez a mód a kevés vagy az egy gyermek rendszer. A társadalom ekként hanyatlást mutat. Ennek a hanyatlásnak a fokmérője Le Play szerint a házasságok terméketlensége.

A végrendekezési szabadság rendszere mellett a szülők legalább jószágaiknak feléről szabadon rendelkezhetnek. Ennek a törzsökös család típusa felel meg, melyet Anglia, Német-, Svéd- és Norvégország népei mutatnak. Ez öröklési rend mellett a családfő egyik házasságban élő fiával egyesül, a ki az atyai tűzhelyen marad és atyja mesterségét folytatja. Az ekként keletkezett törzsökös család az állandóságot képviseli, a védelemnek a bátyja, a melyet a család sorsüldözött tagjai mindenkor bizvást felkereshetnek. Ezt a bátyt a családanya halála meg nem ingatja, mert megvan már az állandó örökös,, míglen a változó családban az atya jobblétre szenderülésével el szenderül a család jóléte, a melynek a család szétszóródása és vagyonának megosztása felbomlást, esetleg a végső dőfést adja meg.

A törzsökös család örököse nem élvez különös kiváltságot. Hiszen ő gondoskodik a család többi sarjáról, a kiknek a családanya által megszabott összeget fizeti ki önállósításuk, letelepedésük alkalmával. Ezek a családtagok ekként a család viszonyainak megfelelő anyagi előnyökben részesülnek, s a családi középpont állandó védelmét is igénybe vehetik.

Le Play arra a következtetésre jut, hogy ez a harmadik típus, a törzsökös család, a mely a földműveléssel, iparral és kereskedelemmel foglalkozó népek szervezetében mutatkozik, a társadalmi jólétnek, a nyugati civilizáció jólétének az oszlopa.

A patriarkális család típusa a lakatlan, puszták területek pásztorainak és nomád törzseinek szükségszerű szervezete.

A változó család típusa pedig Le Play következtetése szerint a mesterséges viszonyok szülötte, a mely bomlást, szenvedést okoz.

Midőn Le Play e típusokat megállapította, maradandóvá akarta tenni a monografikus módszernek alkalmazását. Az «Ouvriers Européens» mintájára gondoskodni akart arról, hogy a tiszta észlelet segítségével a munkáscsaládok és típusaik folytonos vizsgálódás tárgyai legyenek.

E célból megalapította a társadalmi gazdasági egyesülést,¹ a mely az öt világrész legjellemzőbb népeinek családait az «Ouvriers des deux Mondes» című gyűjteményben hozza felszínre. Ezek a monográfiák kivétel nélkül Le Play módszerének pontos és hű alkalmazásai.

A «társadalmi gazdasági egyesülés» azonban nem maradt ezen az elméleti alapon. A családi monográfiák oly sok tanulságot fedeztek fel, amelyeket a társadalom reformálására akart kiaknázni. Annál inkább, mert ezt a reformot Le Play «Franciaország társadalmi reformja» című munkájában is szükségesnek tartotta.

Nehogy azonban a társadalmi gazdasági egyesülés tudományos jellege csorbát szenvedjen, belőle egy új szerv vált ki. A «társadalmi békeegyesülés»² azonban nem a társadalmi tudomány törvényszerűségeinek a kutatására törekszik, hanem a társadalmi reformot készíti elő. E célból írja meg Le Play «Anglia társadalmi szerkezetét».³

Mindkét egyesülésnek közös orgánuma 1881. év óta a «La Reforme Sociale» című folyóirat, a mely Le Play utolsó alkotása.

A következő évben, 1882-ben, Le Play már végóráját érzi, midőn halála előestéjén a «társadalmi békeegyesülés»-ről írott cikkében búcsút mond az emberi társadalomnak, a melyért oly sokat fáradozott.

«Az utas mondja e búcsújában – napi utazása végén az est csendjében összegyűjti tapasztalatait. Visszapillant a megtett útra, mielőtt az éj leszáll, a mely a földet homályba borítja, s csak a csillagok fényénél mutatja meg az ég rejtelmét. A gondviselés különös kedvességéből pályafutásom végén, amely munka nélkül nem szükkölködött, nyugalomban van részem. Láthattam még a társadalom békéjének intézményeit s nagy fejlettségüket. Ez arra vall, hogy munkám nem volt haszon híján. Bizalmam van a jövőben. A fáradságot – kétségtelen – kímélni nem szabad. A célhoz vezető út még hosszú azoknak is, a kik utánam következnek. De a gondviselés segítségével a megkezdett feladat megoldásra lel, ha az igazságot szemük elől nem tévesztik, hogy a béke uralmát biztosítsák.»

Alig hunyt el Le Play, követői közt lényeges eltérések mutatkoztak. Követőinek jelentékeny része szigorúan ragaszkodott Le Play tanításaihoz, a melyeket változatlanul kívánt érvényesíteni. A másik rész csalhatatlan igazságokat el nem ismert, hanem azt óhajtotta, hogy a Le Play módszere megfelelőleg fejlesztést nyerjen, a mennyiben hiányok mutatkoznak. A maradiak a La Reforme Sociale közlönynek a szolgál-

¹ Société d'économie sociale.

² Union de la Paix sociale.

³ La Constitution sociale de l'Angleterre. Ehhez sorakozik Claudio Jannet: Amérique contemporaine.

latában maradtak, míg a haladásra törekvők kiváltak a kötelékből, s megalapították a «La Science sociale» folyóiratot, amely a Le Play módszerének szükségszerű módosítását s lehető tökéletesítését tűzte ki céljául. Az elsők a már felfedezett módszer változatlan alkalmazásával a társadalmi reformon dolgoztak. Az utóbbiak ama törvények pontos megállapítását tartották első feladatnak, a melyek az emberi társadalom alakulását szabályozzák.

Le Play módszere a társadalmi reform iskolájában.

Le Play monografikus módszerének magva a munkáscsalád bevételeinek és kiadásainak budgetje. É módszer lényege ennél fogva a statisztika alkalmazása. A statisztikának a társadalmi jelenségek körében két különböző folyamat áll szolgálatában. Az egyik az enquete, a másik a monográfia. Mint Vignes Cheysson után erősen kidomborítja¹, a statisztikának a társadalmi jelenségek keretében igen kényes az alkalmazása, minthogy a jelenségek sohasem jelentkeznek ugyanazonos tények gyanánt. Ily körülmények között pedig összehasonlításnak helye nem lehet. Heterogén elemek összevetése nem összehasonlítás.

A statisztika alkalmazásának bármelyik említett folyamatát tekintjük, erre a következtetésre kell jutnunk.

Az enquete révén a statisztikát nagyobb számú jelenségre alkalmazzuk. A közösségnek, akár az államnak, akár a községnek tevékenységét kell e célból igénybe venni, mert az egyén, vagy az egyének csekély csoportja a nagyobb számú jelenségnek megfelelő kipuhatólására képtelen. A közösség közege a legalkalmasabb e célra, mert a szükséges adatok, okiratok rendelkezésére állanak, a melyeket közvetlenül a hely színén gyűjthet össze. Az ily módon összeszedett adatokat azután akár községenként vagy kerületenként lehet egybefoglalni, akár központilag szervezni. Az előbbit a francia, az utóbbit a német, olasz, magyar és az osztrák rendszer mutatja.

Ugyancsak a statisztika alkalmazása a monográfia, azonban az enquete-től lényegesen különbözik. Az enquete a mint kitűnt a statisztikát nagyobb számú jelenségre alkalmazza, a melyeket lehetőleg ugyanazonos tények gyanánt vesz fel, bár a való élet ezeket a jelenségeket ugyanazonosoknak nem teremtette. A statisztika feladatánál

¹ E. Cheysson: La statistique et l'enquete 1895.

B. M. Vignes, La science sociale d'après les principes de Le Play et de ses continuateurs. I. 52.

Claudio Janet: L'École Le Play. Genève 1890.

fogva azonban e jelenségeket ugyanazon szempontok szerint mérlegeli és méri. Ez az oka annak, hogy a társadalmi jelenségek ugyanazonos tényeknek tűnnek fel. Pedig ez a valóságnak egészben meg nem felel. Ezzel megvan a magyarázata annak, hogy az enquête jellege elvont. Nem így a monográfiában. A monográfia a való életből szakít ki egy tipikus szervet, a melyet úgy szerkezetileg, mint működő szervezet gyanánt mutat be. Mert «a monográfia egyéni kezdeményezés műve és nem egyéb, mint egy típus gyanánt szolgáló csoport budgetjének pontos tanulmánya», a mely a «típust számokkal elemezve írja le». Ez a számokkal való leírás azonban a tényleg működő családról szól, a mely bizonyos meghatározott helyen és megszabott időben él. Ez adja meg a monográfiának a konkrét jellegét az enquête elvontságával szemben.¹

Ebből következik, hogy a monográfiának a való élettal szoros a kapcsolata. Eredményei biztosak és megbecsülhetetlen tanulságokat foglalnak magukban. Csakhogy Le Play monografikus módszerének a lényege a budget. A lényeges súlyt csakis arra fekteti, a minek értéke számban, pénzben fejezhető ki, annyira hogy monográfia alatt «a családnak budgetbe foglalt leírását» érti.³ Mindaz, a mi a budget-et megelőzi és követi, a mint az imént vázoltuk, csupán ennek a pénzben kifejezhető értéknek a megvilágítója. Ámde vannak oly jelenségek, a melyek e szűk kereten kívül esnek, olyanok, a melyek nélkül a család képe nem teljes.⁵

A társadalmi reform iskolája is észrevette a hiányt és azon volt, hogy Le Play módszerének hű megőrzése mellett e hiányt pótolja. E célból a monográfia első és harmadik részét kibővítették s egyidejűleg gondoskodtak arról, hogy azok a szervezetek, a melyek a mester eredeti módszerének alkalmazása daczára a családi monográfiában megvilágítást nem nyertek, illetőleg a mely szervezetekre az ismert módszer rá nem illett, megfelelő módszer révén tanulmányozhatók legyenek. így jött létre a műhelynek, a foglalkozásnak, a községnek vagy valamely társaságnak monográfiája. A társadalmi reform iskolája tehát megőrizte ugyan Le Play módszerét, de újításokat tett azon a téren, a hol ez a módszer hiába próbálkozott azon, hogy utat törjön magának.

S ezen az új téren, a hol a műhelynek, foglalkozásnak, községnek, avagy valamely társaságnak többé-kevésbé bonyolult szervezete szolgál a megfigyelés tárgyául, a társadalmi reform iskolája újítást kel-

¹ Vignes id. m. I. 53.

² Le Play: Les ouvriers européens. I. 288.

³ Vignes id. m. I. 64-77.

lett hogy végbevigyen. Az újításra a kényszerűség adott okot. A műhely, foglalkozás, község szervezetének észlelése ugyanis nagyobb számú társadalmi jelenség vizsgálatát jelentette. A monográfia pedig oly konkrét jellegű volt, hogy ily bonyolultabb szervezetekre kielégítő nem lehetett. E célból a statisztika alkalmazásának másik folyamatát, az enquete-t vették igénybe és ezzel a monográfia és enquete előnyeit egyesíteni igyekeztek. E téren Cheysson mutatott föl különös eredményeket,¹ a ki a statisztika e két folyamatának szerencsés egyesítésével az egyén tevékeny szerepét a monográfia terén a hivatalos statisztikának eredményes tevékenységével egészítette ki. «A statisztika ugyanis monográfia nélkül mit sem ér, halva született gyermek és hideg tetem. A monográfia statisztika nélkül nem bír jelentőséggel.»²

Az enquete és monográfia egyesített előnyeit a társadalmi reform iskolája különösen a műhelynek és a mesterségnek monográfiáival, illetve e monográfiák módszerének megállapításával juttatták érvényre, a mely monográfiák az «Ouvriers des deux Mondes»-ban jelennek meg.

A társadalmi reform iskolája a Le Play módszerén csak annyiban változtatott, hogy kiegészítésekkel látta el az enquete előnyeinek beleszövésével.

Ennél fontosabb a szerepe a másik iránynak, a társadalmi tudomány iskolájának.

Le Play módszere a társadalmi tudomány iskolájában.

Ez iskola Le Play művének megjavítását tűzte ki feladatául, hogy a pontos monográfia megszerkesztésével tökéletes vizsgálódási eszközt adjon a kutató kezébe.¹

A társadalmi tudomány módszerének, a mely Le Play nevéhez fűződik, három összeolvadó eleme van. Az elemzés, az összehasonlítás és az osztályozás.

A természettudományokban az első feladat az elemzés. A természettudományok jelenségei korántsem oly bonyolultak, mint a társadalmiak. Ha tehát a kevésbé bonyolult természeti jelenségek vizsgálatánál első és lényeges feltétel az elemzés, annál nagyobb mértékben szükséges ez a társadalmi tudományok keretében.

E célból az emberi társaságot elemeire kell bontani s ez elemeket kifejtteni. Ezután ezek az elemek elválasztandók egymástól, hogy az

¹ E. Cheysson: La statistique et ses deux grandes méthodes. La Réforme Sociale 1895. III. série, 9. livraisons. No. 115.

² Maroussem: La question ouvrière 43.

³ Rousiers: L'école de la Science Sociale. La Science Sociale. XVIII. 147.

egyszerű társaság állapotát meg lehessen határozni. Ez az elemzésnek a módja, a melylyel első sorban a magánélet jelenségeit, a munkás-családot kell megrajzolni.

Lássuk ez elemzés futó képét.

Az első az életmód eszközeinek a feltüntetése.

A hely az első elem, a melyen az elemzésre kerülő társaság él. Ez a természet tevékenységének a tere, az első anyagi körülmény a társaság letelepedésénél és fentartásánál. Ezt az elemet minden előzetes ismeret nélkül tanulmányozhatjuk.

A természet adományai, a helynek előnyei mi értékkel sem bírnak, ha az ember azokból hasznot nem húz, ha szolgálatába nem vonja azokat. Az embernek az a tevékenysége, a melylyel mindazt, amire szüksége van, a helyből kivonja, *a munka*. Ekként nyilvánvaló a hely és a munka kapcsolata. A munka kiegészíti a helyet, a melynek ismerete a munka vizsgálására tesz képessé.

A munka célja, hogy javakat szerezzünk. Az eredmény kilátása készletet a munkára. Ez az eredmény a javak megszerzése. A munka e szerint új társadalmi jelenségnek egyengeti az útját. Ez *a tulajdon*. A munka és a tulajdon oly szoros kapcsolatban van, hogy a tulajdon a munka szüksége szerint esik változás alá. A tulajdonnak köréhez tartozik a földtulajdon, az ingatlan, az ingó tulajdon, a munkabér, a mely jelenségekhez a takarékoság fűződik.

A hely, a munka és a tulajdon teszik az életmód eszközeit, a melyeknek változásával a család képe is változást mutat.

Az életmód eszközein kívül szükség van oly szervezetre, a mely a faj életmódját biztosítsa és meggyökereztesse. Ennek a szervezetnek elemei: a tűzhely, az atyai tekintély és a hit. Ez a család *szervezete*, a melyben az anyagi és erkölcsi törvények szorosan összefüggnek.

A család az életmód eszközeivel szemben azt a szerepet tölti be, a melyet a kiadás elfoglal a bevétellel szemben, a fogyasztás a termeléssel szemben. A család ugyanis az *életmód* gyakorlására van hivatva. Ez a munka és a tulajdon célja.

Előforduló jelenségek ezt az életmódot jóra, rosszra fordítják, a mely esetekben az *életmód változásairól* van szó.

Ezzel a jelenségeknek szorosan a munkáscsaládra vonatkozó csoportja elemzés tárgyát képezte. A család fölé azonban különféle intézmények vannak helyezve.

A családok jelentékeny része a legtöbb esetben oly egyénhez vagy oly csoporthoz kénytelen fordulni, a mely a megfelelő forrással és képességgel van megáldva a tőke vagy a munkavezetés tekintetében. Ez a *munkaadó intézmény* jelensége, a melylyel kapcsolatban a munka-

adó családjá is az észlelés tárgya, mert ezzel nyilvánvalóvá lesz az is, mennyiben és hogyan működik a munkás javára. Ide csatlakoznak ama jelenségek, a melyek a kézimunkától mindjobban távol esnek és végtére az értelmiség osztályához vezetnek. Ez intézmények, melyek szoros értelemben nem munkások, három csoportot képeznek. A *kereskedelemnek*, az *értelmiségnek*, *szellemi művelésnek* és a *vallásnak* jelenségei ezek, a melyek a munkaadóintézmény segédeszközeinek tekinthetők. A vallás jelenségénél figyelemre érdemes, hogy a vallás a társadalmi jelenségek egész során feltűnik, úgy hogy e helyütt külön csakis az egyház belső szervezetéről s a tanításról kell szólni.

Ideérve, az észlelő a bonyolultabb csoportokat találja maga előtt, a melyek az előbbieket fölé helyezkednek s a közélet nyilvánulásaihoz vezetnek.

Ugyanazon vidéken a tűzhelyek közelsége gyakori érintkezést idéz elő. Ez csoportosulásra vezet. Ez a *szomszédság*. A közös érdek vagy a közjó új jelenségnek a nyitja, a *testületnek*, a mely alatt szorosan összefüggő, pozitív intézkedéseken alapuló szomszédság értendő.

Ezzel a magánélet képe kereteiben előttünk áll.

A magánélet képe azonban a közéletbe illik bele, a melynek mesterséges egyesületei a *község*, a *községek szövetsége*, a *város*, a *járás*, a *megye* és az *állam*.

A hely jelensége e szerint elvezetett az állam jelenségéhez. A legkezdetlegesebb és legegyszerűbb jelenség a legbonyolultabb és legmagasabb alakulásig, a mely folyamat az észlelőt a társasággal teljesen megismerteti, úgy hogy csupán a külső és történeti szereppel kell foglalkozni. Ezek a kivándorlás és a gyarmatosítás jelenségei, a melyek a *faj kiterjedésének* elnevezése alatt ismeretesek. A többi fajjal való érintkezés pedig a *külföld* jelenség nevével jelezhető.

Mind e jelenségek módszeres tanulmánya a *faj történetét* világítja meg.

Az elemzés utolsó tényezője annak a szerepnek a megjelölése, a melyet a tanulmányozott faj a világon betölt. Ez megmutatja a jövő útját, a mely a jelen és múlt okaiból vont következtetés útján állapítható meg. Ez az utolsó jelenség a *faj rangja*.

Ez a láncszemek gyanánt összefüggő 25 jelenség alkotja az elemzés eszközeit.

Ez a 25 jelenség azonban a társadalmi tudomány iskolájának a módszerét csak vázlatosan állítja elénk, de eleve is megmutatja, hogy a Le Play módszerének lényeges javítása. Eme vázlat megmutatja, hogy a társadalmi tudomány iskolájának az elemző eszköze a pontos, kézzel fogható módszer, a melyet közelebbről kell szemügyre vennünk. Ennek

a módszernek a tökéletesítése különösen Henri de Tourville-nek¹ érdeme.

Midőn eme 25 osztály külön-külön elemzése befejezést nyer, az összehasonlítás következik, hogy helyes osztályozás legyen eszközölhető. Ez az osztályozás meglepő eredményekhez vezetett, a melyek Le Playnek nem egy tanítását ingatták meg.

Lássuk e czélból az imént vázolt 25 jelenségnek külön-külön vett képét a túlololdali táblázat alapján.

I.

A hely.

A hely alatt értett fizikai jelenségek társadalmi osztályozása.²

A hely két értelemben vehető: fizikai és társadalmi tekintetben. Fizikailag a hely bizonyos meghatározott területen egyesült természeti s anyagi jelenségek összesége; fizikai-társadalmi szempontból pedig azon természeti s anyagi jelenségek összesége, a melyek révén társadalmi tevékenység jöhet létre. A hely itt mindenesetre az utóbbi meghatározás értelmében szerepel.

Hogy ezt a jelenséget miért helyezzük az osztályozás élére, annak két oka van. Az első oka az, hogy a hely hat a legközvetlenebbül a rajta letelepedő és cselekvő emberre; másodsor pedig az észlelő e jelenség tanulmányozása végett nincs előzetes ismeretekre utalva.

A hely fizikai jelenségeinek öt osztálya van, a melyek a társadalmi tevékenységet meghatározzák. Ezek: I. a föld és a víz, II. az alsó földréteg, III. az éghajlat, IV. a növényi termelés, V. az állati termelés.

A hely leírása a *föld és víz* jellemzésével veszi kezdetét. Ez a két elem, a mely szoros összefüggésben hat a föld alakulására, a föld felületének minőségét határozza meg, a minek a társaságok alakulására való befolyása kétségtelen. E czélból a család földrajzi fekvését kell első sorban megállapítani. Az észlelet helyének, a hol a munkáscsalád tartózkodik, a pontos leírása az első feladat. Erre három mód kínál-

¹ La Science sociale est-elle une Science. La Science sociale. I. II.

² Prosper Prieur: Introduction au cours de méthode d'observation sociale.

Prosper Prieur: Le Lieu. Classification sociale des phénomènes physiques compris sous ce nom. La Science Sociale II.

P. de Rousiers, L'Esprit des lois et la Méthode d'observation. Science Sociale. III. 433.

P. Bureau: Les Tartars-Khalkas. (Lieu). Science Soc. V. 392.

A társadalmi osztályozás.¹ Az osztályozás főbb beosztásai.

A társad. jelenségek 25 alosztálya	1. A hely. 2. A munka. 3. Az ingatlan tulajdon. 4. Az ingó javak. 5. A munkabér. 6. A takarékoság. 7. A munkácsalád. 8. Az életmód. 9. Az életmód változásai. 10. A munkaadó-intézmény. 11. A kereskedelem. 12. A szellemi művelés. 13. A vallás. 14. A szomszédság. 15. A testületek. 16. A község. 17. A községek szövetségei. 18. A város. 19. A járás. 20. A megye (kerület). 21. Az állam. 22. A faj kiterjedése. 23. A kirőföld. 24. A faj története. 25. A faj rangja.
------------------------------------	---

I. A faj nemzeti területén belüli	A közélet	Az életmód eszközei, melyeket létrehoz ... Szervezete Életmódja Életmódjának változásai A munkaadó A munkaadó-intézmény A munkácsalád feletti helyzet	A hely A munka Az ingatlan tulajdon Az ingó javak A munkabér A takarékoság
II. A faj a nemzeti területen kívül	A munkácsalád csoportok	A természetes egyesületek A mesterséges egyesületek	A szomszédság A testületek A község A községek szövetségei A város A járás A megye Az állam
III. A kirőföld hatása a fajra	A munkácsalád feletti helyzet	A munkácsalád feletti helyzet	A kirőföld
IV. A faj története	A munkácsalád feletti helyzet	A munkácsalád feletti helyzet	A faj története
V. A faj elfoglalt ranghelye	A munkácsalád feletti helyzet	A munkácsalád feletti helyzet	A faj rangja

¹ H. de Tourville, La Nomenclature Sociale.

közik. A földrajzi hosszúság és szélesség megjelölése; bizonyos ismert földrajzi helytől való távolság meghatározása; s a közigazgatási, politikai kerület leírása. A földrajzi fekvés és a tanulmányozott földszin után az *emelkedésekről* és a határolt *területről* szól az észlelő. Az előbbi a különböző magasságokról, az utóbbi ezeknek kiterjedéséről ad számot, s az ezen körülményeknek alávetett munkáscsalád társadalmi viszonyaival ismertet meg. Pi. a baskír a nyári hónapokban hegyeken tartózkodik, a hol földet nem művelhet. Ezért nomád életet folytat, s főleg tejjel táplálkozik. Eközben egyedüli munkája a legeltetés. A téli és hideg hónapok alatt a völgyekben tartózkodik, a hol a föld művelhető. Ez okból állandó életet folytat, házat épít s a földet műveli.¹

A *talaj* mintegy a «földszin anyaga». Ennek és a víznek a társadalmi fejlődésre való befolyása kétségtelen. Szárazság idején ugyanis csakis a víznek köszönhető a termékenység. Épen ezért a földművelés munkájának szervezete a víztől, még pedig az édesvíztől függ. A tenger sós vize már különbséget okoz. A norvég partokon például a sós víz egy teljesen különböző faj fejlődésére adott okot.

A második részben az észlelő a *földréteggel* foglalkozik, a melynek jelentős következése van. Vegyük például egy kőszénbánya létezését. A harmadik rész az éghajlatról szól. Az *éghajlatnak* a társadalomra való hatása különösen két oknak tudható be. Az egyik az évszakok különbsége, a melyek az életmódot s a népesség egészségi állapotát befolyásolják. A másik ok a légköri tűneményekben rejlik, a melyek a rendes életmódot megváltoztatják s átalakulásokat okoznak.

Mindezek a helynek nem szerves elemei. A szerves elemek ezután következnek, melyekhez a növényi és az állati termelés tartozik. A *növényi termelésnek* különbözők a jelenségei a síkságon, az erdőségekben és a változatos növényvilágban. A *síkság* bő növényi termelést nyújt, a mely állandó s jólétben élő fajokat fejleszt. Az *erdőség* és a *változatos növényvilág* az állandóság jellegével nem bíró fajoknak a lakóhelye.

Az *állati termelés* két csoportot ölel fel: a föld és a víz termékeit, a melyek – különösen a tengeri termékek, a halak és a más állatok – a család életmódjára nagy befolyással vannak.

Ezzel befejezést nyert a hely tárgyalása, a melynek táblázata a túloldalon látható.

¹ Pr. Prieur: Le Lieu ez. cikkében idézi Le Play-t (Les Ouvriers européens 11. kötet I. fejt. 2. old.).

A hely táblázata

I. Föld és víz (természettani földrajz).

1. A család földrajzi fekvése és a tanulmányozott földterület.
2. Emelkedések és a terület.
3. A talaj.
4. A víz.

II. Alsó földréteg. (Földtan.)

III. Éghajlat. (Meteorológia.)

1. Az évszakok.
2. A légköri tünemények.

IV. Növényi termelés. (Növénytan.)

1. Síkság.
3. Erdőség.
3. Változatos növényvilág.

V. Állati termelés. (Állattan.)

1. Szárazföldi termékek.
2. Vízi termékek.

II.

A munka.

A hely tanulmányozása után a munkával¹ kell foglalkoznunk, mert a hely adományai semmire sem szolgálnának, ha az ember azokból hasznot nem húzna, ha szükségleteit azokkal ki nem elégítené.

¹ Prosper Prieur: Les lois du travail. La Science Sociale. Tome II.

R. Pinot: L'horloger de Saint-Imier. Science Soc. V. VI. 249. 525.

Demolins: La fabrication; La Culture; Les origines de trois race agricoles. La Science Sociale I. II. III. IV. V.

Exposition universelle. La Science Soc. T. VII. 497.

Pinot: Cours de la Méthode de la Science Sociale. Science S. XI.237, 305, 402,508.

Demolins: La fabrication en communauté. La Science Soc. VIII. 320.

E. Demolins: Les Progrès de la Culture en famille patriarcale. La Science Soc. III. 33.

E. Demolins: La fabrique collective et le grand atelier. La Science Soc. X. 386.

E. D.: Les Modifications du transport. Science S. X. 475. XL 217.

E. Demolins: La fabrication. Science S. VIII. 226. 311.

Rousiers: Les Hurons-Iroquois. Science S. T. VIII. 156.

E. Demolins: La petite culture. Science Sociale T. V. 18.

E. Demolins: Les populations forestières, minières. Science Sociale V. 297. 503. VI. 116. 198.

A munka tehát a hely kiegészítése. Nyilvánvaló, hogy itt inkább azon munkáról van szó, a mely a testi képességet veszi igénybe, nem pedig a szellemi képességet, mert a helyből a szükségeseket első sorban az anyagi erő segítségével nyerjük. E részben tehát a munkás kézi erejéről van szó.

Ezt a munkát nemcsak egy egyénre, a családfőre nézve kell tanulmányozni, hanem a család mindegyik tagjára nézve. A család tanulmányozásának, életmódjának összes eszközeivel kell megismernedni. Ez csak úgy lehetséges, ha ismeretes, mily munkát végeznek a különböző családtagok s mily hatással van rájuk ez a munka.

A munkának négy alfaja van: az őstermelés egyszerű ágai, az őstermelés egyéb ágai, a gyártás és a szállítás.

Midőn a természet a munkáscsalád életszükségleteit a maga áldásával elégti ki az emberi munka hozzájárulása nélkül, az őstermelés egyszerű munkájáról van szó. Ennek három változata van: a legelés, a parti halászat és a vadászat. Mind ez a beosztás, mind a munka főbb osztályozása a «műhely személyzeté»-nek szervezésével függ össze. Az egyszerű őstermelés létesítette csoportok közt három típus szerepel, a melyek a legelés, a parti halászat és a vadászat következményei.

1. A *legelés* alatt a nomádéletben honos legeltetés értendő, a mely különösen Közép-Ázsia gazdag síkságain látható. Az ennek megfelelő szervezet oly közösség, a mely ugyanazon tűzhelyen a közös őstől leszármazó több háztartást egyesíti. Ez a patriarkális család szervezete, így tehát a legelésnek megfelel a patriarkális család, a mely a köz- és magánélet minden szerepét betölti.

2. A *parti halászat*, a mely az egyszerű őstermelés második alapalakulata, a törzsökös családnak ad életet. A parti halászat csónakon a tengerpartokon megy végbe, a hol bő a haltermelés. Ennek típusai Norvégország tengerparti lakói. E típusnál a közösség egyszerű háztartássá változik át, a melyet az ivadékoknak a családon kívül való letelepedése, az atyai műhelynek fenntartása és az egyik gyermekre való átháramlása jellemez. Ennek a szervezetnek a neve a törzsökös család. Míg a patriarkális család az élet minden tevékenységét önmaga tölti be, addig a törzsökös család nem teljesítheti a társaság összes tevékenységét. Erre a család fölé helyezett csoportok, leginkább a községek hivatottak.

3. A *adászat*, a mely kicsiny, csoportosan nem élő vadra szól, a vadász népek életfenntartó eszköze, nem úgy, mint nálunk. A vadászat is társadalmi csoportosulást hoz létre. Ez a csoport a házastársak egyesülésével s a gyermekek születésével nő; eltávozásukkal kisebbé

válí, a szülők halálával pedig feloszlik. Ennek a csoportnak a neve: változó család, a mely a bomlás csiráit hordja magában. Az egyszerű őstermelés így a munkáscsoportok három típusát hozza létre, a melyeknek osztályozása a következő:

A munkáscsalád tagjainak munkája

I. Az őstermelés egyszerű ágai.

1. Legelés.
2. Parti halászat.
3. Vadászat, folyami halászat, gyümölcszedés.

II. A fejlettebb őstermelés.

1. Földmívelés közösségben.
2. Földmívelés kicsinyben.
3. Töredékes földmívelés.
4. Földmívelés nagyban, földmívelési eszközökkel.
5. Erdészet (erdészeti eszközökkel).
6. Bányászat (kohókkal).

III. Gyártás.

1. Kézimunka segítségével 2. eleven mozgató erő « 3. szél segítségével	1. Munkás (ipar) czéh 2. fő háziipar 3. mellékes háziipar
	1
4. víz « 5. fa « 6. szén «	4. a mester kis műhelyében 5. közös gyártelepen (kollektív) 6. nagy műhelyben,

IV. Szállítás.

1. Teherhordók által 2. málha 3. igás állatok által 4. faúsztatás segélyével 5. folyamhajtás segítségével 6. gőzerővel	magántevékenység. közös tevékenység.

Az élen a legelés áll, a mely legkevésbé bonyolult. Ennek szervezete a család összes tagjait a tűzhelyhez köti. Ez a patriarkális család.

A második helyen a parti halászat áll, mert a «műhely» azon alakját képviseli, a mely a közösséget egyszerű háztartássá változtatva át, a műhelyből kizárja a nőt és gyermeket. Ez a törzsökös család szervezete már bonyolultabb, minthogy több a műhely, s abban nem mindegyik családtag szerepel.

Vége a vadászat típusa hiányos. Az öregek, nők és gyermekek nem szerepelnek a műhelyben, a mely annyi, a hány az egyén. Ez a szervezet utolsó helyen áll, mert a társadalom legalantasabb osztálya, a melynél a jólétet a szenvedés váltja fel. Az egyszerű őstermelésnél a műhely és a család szervezete azonos. Az atya a család feje, s mint ilyen a műhely főnöke is. Föléje helyezett intézmények vagy egyáltalán nem, vagy nagyon csekély mértékben létesülnek. Ezek még egyszerű társaságok. Ez a viszony rögtön megváltozik, mihelyt a termeléshez az emberi munka is hozzájárul, mint azt a következő munkafaj, a fejlettebb őstermelés mutatja.

A fejlettebb őstermelésnél az emberi tevékenységnek növekvő része van. A hely fontossága ezzel arányosan csökken. A munka e második alosztályában az ember fizikai erejét nemcsak a termékek gyűjtésére használja, hanem arra is, hogy a talajból a hely állapotának módosításával több terméket nyerjen.

E munkák – a földművelés, erdészet, bányászat – a kifejtés munkái, mert az ember tényleg kifejti, kivonja a szükségeseket a talajból, a melynek természetes állapotát megváltoztatja. Ez már előrelátást kíván s így e munkára csak az arra képes egyének vállalkozhatnak. A képtelenek – s ez a nagy tömeg – az előrelátók vezetése mellett dolgoznak. Minthogy a nagy tömeg önként nem dolgozik, hanem csakis az előrelátók vezetése mellett, társadalmi bonyolultság jön létre. Ennek a következménye az, hogy ugyanazon mesterség keretében kétféle családi szervezet alakul. A munka felett való rendelkezés kisiklik a munkáscsalád kezéből s a műhelyben az egyik család a másik rendelkezése alá kerül. így keletkezik a munkaadó intézmény. A két munka között különbség merül fel tehát, a mely a gyártásnál és szállításnál folyton növekszik.

A fejlettebb őstermelés ágai közül a földművelés áll az első helyen, mert a többi munkánál egyszerűbb. Bár e helyütt a munkaadó intézmény is fellép, azonban a mesterség azonos marad. Ez az azonosság a munka következő fajainál hiányzik. A földművelők az egyszerű őstermelés munkáiról tértek erre a munkára. A kik a pásztorélet közösségében éltek, fejlett őstermelés mellett községet alkotnak. A házi műhelylyel bíró parti halászok a földművelés három alakját mutatják: a földművelést kicsinyben, részben és nagyban. A földművelés ez alakjai ekként a patriarkális és törzsökös család típusait mutatják. Minthogy a vadász népek mindenütt, ahol erősebb fajjal vannak érintkezésben, eltűnnek, a változó család a földművelésben csak a közösség vagy a törzsökös család felbomlásának köszönheti létét.

A közösségben való földművelést több háztartás úzi egy főnök tekintélye alatt, aki egyidejűleg földművelő és a családi csoport feje.

A munkaadó intézmény fellép ugyan, de csak halványan, különösen az által, hogy a főnök mindenható hatalmát a községtanács korlátozza. Ha egy közösségnek nincsenek előrelátó tagjai s a tönk szélén áll, a község egy másikba olvad, a melynek előrelátó tagjai vannak. Így létesül a tehetetlenek és előrelátók között az alárendeltségi viszony.

A parti halászat házi műhelyéből kivált földművelők három típust mutatnak:

A földművelés kicsinyben egy munkáscsalád összes, egyszerű háztartásban élő tagjait ugyanazon föld művelésére alkalmazza és fenntartásukat biztosítja. Mindenesetre a családfőnek előrelátónak kell lennie, hogy a munka vezetésére képes legyen. A háztartás feje tehát egyúttal a műhely feje, ami az egyszerűség jele és ezért áll elől a földművelés e formája.

A töredékes földművelés, a mely egy kis földdarab művelésére és néhány házi állat tenyésztésére szorítkozik, nem elégíti ki a család szükségleteit. A munka vezetése csak részben a munkáscsaládé. A másik rész, a mennyiben a családtagok idegen műhelyben kénytelenek dolgozni, hogy a hátralevő szükségleteket kielégíthessék, kisiklik a család kezéből. Ez már bonyolultságnak az előjele.

A földművelés nagyban már meghaladja az egyszerű háztartásban élő család szükségleteit és tevékenységét, amelyet egy munkaadó vezetése mellett más családok gyakorolnak. Egy a földművelés vezetésére képes család igazgat több arra képtelen családot, tehát ez a kicsiny és töredékes földművelést föltételezi. Az utóbbiakkal foglalkozó családok alkalmazhatók e munkára. E helyütt a munkaadó már teljes hatalmában lép föl. Az alárendeltség a munka vezetésére képesek és képtelenek közt teljes. A munkaadó intézmény tehát növekszik a munka fejlődésével és az önkéntes természetű adományok csökkenésével.

A földművelés után következő alosztály az *erdészet*, a melynél nem a fa gyűjtéséről, hanem annak tenyésztéséről van szó. A földművelés után következik, mert bonyolultabb műhelyszervezetet tételez föl. Az erdészeti termékek nem szolgáltatnak táplálékot. Kiaknázásukra nagy térre és hosszú időre van szükség. Így a földművelő lakosság munkájára van utalva s csak igen gazdag és előrelátó családok vállalhatják magukra.

A bányászat még nagyobb komplikációt mutat, amely nemcsak a földművelés, hanem az erdészet munkáira is rá van utalva, amely utóbbi a szükséges faanyagot szolgáltatja. A munkaadó intézmény még kiterjedtebb, mert a bányatermékeket csak nagy kiadások és türelmes munka útján nyerik; a munkás személyzet nagy száma mellett a termékek kiaknázása tudós személyzetet, mérnököt, vegyészt követel és

így oly szellemi fejlettséget kíván, a melyre az előbbieknél szükség nem volt.

Az egyszerű és fejlettebb östermelés természetes termékeit a szükséghez képest a *gyártás* révén dolgozzák fel, amely a munkának harmadik alosztálya. A gyártással az emberi munka – a hely önkéntes tevékenységének rovasára szaporodik. Aminthogy a gyártásban nem annyira a természet, mint inkább a változatos emberi találékonyság működik, a gyártás módszere is különböző. E téren lépten-nyomon a folytonos haladás törvénye tapasztalható.

Mint az előbbi alosztályokban, úgy itt is a csoportok a műhely alakja szerint változnak. Mint a munka táblázata mutatja, a műhelynek hat alakja van, s így ezeknek hat egymástól lényegesen különböző csoport felel meg:

1. a munkás-iparközségek,
2. a fő házi-ipar,
3. a mellékes házi-ipar,
4. a munkaadó kis műhelye,
5. a közös gyártelep,
6. a nagy műhely.

A három első típus sajátja, hogy a műhely egyesítve van a tűzhelyvel, s így a család a föléje helyezett munkaadó intézményre nincsen utalva. A három további típusban azonban a műhely elválik a tűzhelytől. A munkáscsaládok a tűzhelyen kívül a munkaadó családfő, vezetett műhelyekben dolgoznak.

1. A munkás (ipar) közösséget a családi kötelék által egymáshoz fűzött munkások összesége alkotja, a mely megfelel a földművelő községnek, azonban az állandóság jellemző vonása nélkül. Ilyen közösséget mutat a foltozó cigánycsalád, mely vidékről vidékre jár.

2. A fő háziipar egyszerű munkás háztartás által vállalt gyártásból áll, a mely az összes szükségleteket kielégíti. Ilyen ipart üz a szabó vagy a cipész, a kiknek segítségére csak a nő és a gyermekek vannak. A munka a tűzhely körében megy végbe. Megfelel a kicsinyben üzött földművelés szervezetének.

3. A mellékes házi ipar is hasonló gyártásban áll, mely azonban nem elégíti ki a szükségleteket épen úgy, mint a töredékes földművelés.

4. A mester kis műhelyében vállalt gyártást a munkaadó végzi. Ilyen az asztalos vagy lakatos, a kik egyedül vagy egy-két munkással dolgoznak. Itt már a tehetetlenek és a munkára képesek alárendeltségi viszonya kezd érvényesülni.

5. A közös gyártelep több házi műhely összesége, a mely egy munkaadótól nyer munkát, a ki az anyagot szolgáltatja és vevőkről gondoskodik.

6. A nagy műhelyben a munkadó nem munkás többé, mint a kis műhelyben, hanem a munka korlátlan vezetője. Ez már a nagy munkaadó.

Ez a hat csoport a szerint sorakozik, a mint a munka feletti rendelkezés a munkáscsalád hatalmából néhány kiváló család előnyére mindjobban kisiklik.

A gyártásban a műhely alakja nem módosul mint az előbbi alosztályokban a termékek neme szerint, hanem a természetes termékeket átalakító mozgató erők szerint, melyek a következők:

Gyártás

1. kézimunkával munkásközösségben,
2. eleven mozgató erővel fő házi iparban,
3. a szél segítségével mellékes házi iparban,
4. a víz segítségével a mester kis műhelyében,
5. a fa segítségével a közös gyártelepen,
6. a szén segítségével a nagy műhelyben.

Minél nagyobb tehát a mozgató erő, a gyártás annál fontosabb eredményre vezet. A műhely alakja a mozgató erő szerint változik és fejlődik. Lássuk e mozgató erőket.

Gyártás kézi munkával. A legegyszerűbb mozgató erő a kéz, a melynek használata nem szorul semmi különös ismeretre, ez a legegyszerűbb.

Az eleven mozgató erők közül a ló, az ökör és más állatok szerepelnek, a melyek már bonyolultabb eszközöket kívannak, mint a milyenek a kézi eszközök. A vele járó kiadások szintén nagyobbak.

A víz és szél még fontosabbak, csakhogy jelentékeny kiadásokkal járnak, az előbbieknél nagyobb költségekkel. Viszont alkalmazásuk a hely viszonyaitól függ.

A fa közvetlenül és közvetve is, mint a gőz előidézője, jelentékeny mozgató.

A legfontosabb a szén. Ez a leghatalmasabb mozgató erő, a mely bezárja a gyártást, s a mely annyi társadalmi komplikációnak az oka, mert e révén a nagyműhely lép előtérbe, a mi által a nagy tömeg sorsa néhány kiváltságos család kezében van. Ez az átalakulás folytonosan fejlődik, a mit a következő alosztály még jobban igazol.

A *szállítás* az a munka, a mely az egyik helyen termelt vagy gyártott tárgyakat mozgató erő segítségével egy más helyre viszi feldolgozás vagy eladás céljából.

A hely tevékenysége e jelenség keretében már igen csekély. Úgyszólván semmi.

A munka változatait itt is, mint azt a gyártásnál láttuk, a műhely alakja és a csoportok határozzák meg. A műhelynek a szállítás osztályában is hat alakja van.

1. A munkásközösség; a családi kötelék folytán egyesített munkások vállalják a szállítást, a melynek példáját az arab családok karavánjai szolgáltatják.

2. A fő háziipar az «egyszerű munkásháztartás»-sal vállalt szállítás útján a szükségleteket teljesen kielégíti, mint pl. a fuvaros.

3. A mellékes háziipar hasonló szállítás mellett csak részben elégíti ki a szükségleteket. Példája ennek a lóval és szekérral bíró paraszt, a ki szállítási munkára is vállalkozik.

4. A munkaadó «kis műhely»-ében a munkaadó a ki munkás is – szállítást végez.

5. A közös műhelyben több házi műhely vállalkozik szállításra. A szállítási eszközöket a munkaadó szolgáltatja.

6. A nagy műhelyben vállalt szállításnál a munkaadó – a ki nem munkás többé, mint a kis műhelyben – kizárólag a munka vezetésével foglalkozik.

Ez a közös műhely munkaadójától különbözteti meg.

Ezek a műhely különböző alakjai, a melyekre a legnagyobb befolyást a mozgóerő gyakorolja. Így

Szállítás

1. teherhordók által	munkásközösségben;
2. málha-	fő háziiparban;
	állatok által
3. igás-	mellékes háziiparban;
4. facsúsztatás által	a mester kis műhelyében;
5. folyamhajózás által	közös műhelyben;
6. gőz segítségével	nagy műhelyben.

A táblázatból kitűnik, hogy minél fontosabb a mozgóerő, annál fontosabb a szállítás is s így az annak megfelelő műhely alakja is. Lássuk e mozgóerőket.

1. A teherhordókkal való szállításban az ember a mozgóerő és a szállító is. Ennek lassúság és gyengeség a jellemvonása.

2 3. Az állatok gyorsabbak és erősebbek; első helyen szerepelnek a málha-, majd az igásállatok. Ez utóbbiak fontosabbak és bonyolultságot teremtenek, mert szekeret kivannak, a mi költséges, nehezen vezethető s szekérutat is igényel.

4. A faúsztatás az erdőség fájának szállítására szolgál. Ez nem általános.

5. A folyamhajózás alatt a hajókon és csónakokon való szállítás

értendő, a melyeket szél, evező, s így emberi erő is hajt – nem a gőz. Ez a szállítási mód jelentékeny tökét követel.

6. A legfontosabb a gőz segítségével való szállítás, a mely a szárazföldön és a vizén érvényesülhet. A gőz befejezi a mozgó erők sorát. A leggyorsabb, leghatalmasabb, legbonyolultabb és a legdrágább mozgó erő.

Mind e szállítási módok két főcsoportba oszthatók. Vagy kizárólag magánosok használatára vannak, a hová az első két mozgó erő segítségével való szállítás tartozik; vagy közhasználatra, a mely a szállítást kiterjeszti. Ide tartozik a másik három mozgó erő segélyével történő szállítás.

A szállítással befejeztük a munka tárgyalását, a melynek módszere az egyszerű őstermelésnél egyszerű és állandó, s a munkáscsalád tagjainak egyenlőségét okozza. Így létesülnek az egyszerű társaságok. A fejlettebb őstermelés már előrelátást kíván, a minek a munka vezetésére képesek és képtelenek alárendeltségi viszonya a következménye. Mindazonáltal a földművelő társaságokat még az állandóság jellemzi. A gyártás is előrelátást kíván ugyan, csak hogy az állandóság jellege eltűnik. A munkás egy dologhoz különösen ért, ez okból más munkára képtelen. A szállítást az előrelátás és az állandóság hiánya jellemzi. A munkás nem rendelkezik különös képességekkel, úgy hogy itt kezdődik a kézimunkától eltérő tevékenység s a kereskedelem feltűnése.

A munka az ember tevékenységét mutatta meg, a melylyel a természet termékeit a maga számára biztosítja és elégtelenség esetében növeli. A munka azonban a helylyel való rendelkezést tételezi föl, mert az ember azt óhajtja, hogy fáradozásainak eredményeit élvezze. Így jutottunk el a tulajdonhoz.

III.

A tulajdon.

A munka szoros kapcsolatban van a tulajdonnal, a mely nem egyéb, mint a helylyel való kizárólagos rendelkezés.¹ Ez a kizárólagos

¹ Bureau: Les Tartares-Khalkas. II. Régime. Science Sociale VI. 67.

Demolins: Des progrès de la culture. Science Sociale III. 49.

Pinot: Cours de la Méthode de la Science Sociale. Se. s XII. 34. 114. 210. XI. 157.

La question Corse. La Science Soc. III.; Grande et petite propriété. La Science Soc. XI.

Demolins: Les progrès de la Culture en famille patriarcale. La Science Soc. III. 30.; Le paysan jurassien. La Science Soc. III.

tulajdon a munka alakja szerint változik, a mint a tulajdon következő felosztása mutatja.

- I. A tűzhelynek
 - A jószágnak munkaközössége.
 - Az iparnak
- II. A tűzhelynek
 - A jószágnak (kis-)
 - A jószágrésznek (korlátolt v. korlátlan)
 - A házi családi tulajdona.
 - A m. adói/fő-kisiparnak (egyéni vagy közös)
 - A mellékes kisiparnak munkaadói tulajdona.
- III. A fő- (gazda) tűzhelynek
 - A munkás
 - A fő-jószágnak
 - A m.-adótól függő jószágnak
 - A nagyműhelyben űzött nagyiparnak
 - A közös gyártelepen űzött nagyiparnak

A tulajdon – mint mondtuk a mások kizárásán alapszik. Ez a kizárólagosság változatos; annál nagyobb, minél hosszabb ideig tartó. Hogy a hely felett rendelkezessünk, azaz mások kizárásával élvezzük tulajdonunkat, az emberek csoportosítására van szükség. Minthogy pedig a kizárólagosságot a munka idézi elő, az embereknek a munkában alkotott csoportosulása a birtokra is kihat. E csoportok: a közösség, a családi és a munkaadó-csoport. így három faját különböztethetjük meg a tulajdonnak, a szerint, a mint a helyet a róla rendelkezők közösségben vagy egyszerű háztartásban bírnak, avagy oly ember rendelkezik vele, a ki a tömeg tehetetlenségét saját képességeivel pótolja. Ez a munkaadó. A kizárólagosság növekedésével ennél fogva a közösség birtokát a családi, ezt pedig a munkaadói tulajdon váltja fel.

1. A munkaközösség. Midőn több ember egyesül valamely munkára, a mely nem fáradságos s nem követeli meg a szigorú alárendeltséget a munkára képesek és képtelenek közt, a vezetés csekély, melyet a csoport feje gyakorol. Ez a patriarkális család. A tulajdon

közös, melyből egy tagot sem zárnak ki. Ez a közösség tehát még csekély mértékben mutatja a kizárólagosságot.

A tulajdon változatos formáit az a cél határozza meg, melyre a helyet szánják. A helyet ugyanis vagy a tűzhely alapítására fordítják, t. i. az életmód gyakorlására, vagy a műhely szervezésére, t. i. az életfenntartási eszközök megszerzésére, a mely a jószág mivélésével s ipar üzésévé eszközölhető. Tehát a beosztás a következő:

1. A tűzhelynek,
2. A jószág (mivélésének),
3. Az ipar üzésének (műhely) közössége.

1. A tűzhely tulajdona a ház, a hely, a hol a család életmódját gyakorolja, pl. táplálkozik, nyugszik; míg ellenben a másik

2. a műhely tulajdona, az a hely, a hol a munkáscsalád az ipar vagy földmivélés által az élet fenntartására szükségeseket megszerzi.

Ekként a műhely tulajdona a szerint, a mint az egyszerű és fejlettebb őstermelés vagy a gyártás és szállítás munkáira alkalmas, a jószág mivélésének vagy az ipar üzésének forrása.

A közös tulajdon tehát csekély munka mellett szerepel. A közösség eleinte különösen a jószág tulajdona mellett érvényesül, később a közösség csökkenést mutat. Eleinte minden törzstag együtt van, majd falu-közösségekre oszlik. Később ezek felosztják a közös jószágot, a melyet végre a közlekedés és forgalom fejlődésével a családi tulajdon vált fel.

II. A családi tulajdonnal az «egyszerű munkás háztartás» rendelkezik. A családi tulajdonnak, a szerint, a mint korlátolt, azaz nem foglalja magában az összes rendelkezési jogot, pl. el nem adható, vagy korlátlan, azaz arról birtokosa tetszése szerint rendelkezhetik, két faja van: a korlátolt és korlátlan tulajdon. Az előbbi a család fenntartására nézve lényeges, mert nem rendelkezhetik mindig előrelátó tagokkal.

(Korlátolt vagy korlátlan)	család tulajdon. i
1. A tűzhely családi	tulajdona.
2. A műhely családi	tulajdona.
A) A jószág családi tulajdona,	
a) a kis jószág családi tulajdona,	
b) a részjószág családi tulajdona.	
B) Az ipar családi tulajdona,	
a) a házi	a) fő-kisipar családi tulajdona,
b) a munkaadó	b) a mellékes kisipar családi tulajdona.

E felosztásnak mint láttuk – a hely felhasználása szolgál alapul.

A tűzhely családi tulajdona a legegyszerűbb, s az életmód gyakorlására szolgál.

A műhely tulajdona a munka különböző csoportjaival arányos, a melyek közül a fejlett östermelés munkái adják

a kis jószág tulajdonát, azaz a művelés helyét, a mely módot nyújt a háztartás szükségleteinek kielégítésére. Ehhez hasonló a részjószág tulajdona, a mely azonban már nem fedezi a szükségleteket.

A gyártás és szállítás munkái adják

a fő kisipar tulajdonát, azaz a gyártás és szállítás műhelyét, a mely a háztartásnak fenntartására szükséges eszközöket nyújtja. Ez ipar vagy házi, vagy munkaadói, a szerint, a mint a munkás egyedül dolgozik, s még nem munkaadó vagy a munkás munkaadó is, a ki egy-két munkással üzi a kisipart. Ez utóbbi fokozat már nagyobb képességeket kíván.

A mellékes kisipar tulajdona is ily műhely, a mely azonban a háztartás szükségleteit nem fedezi. Ez elégtelenség változatos lévén, egyszerűség nem jellemzi.

A családi tulajdon tehát szélesebb termelés folytán keletkezik. A tevékenyebb munka hatása alatt mindegyik háztartás külön-külön dolgozik. Azonban az előre nem látók lassanként elvesztik a szükségletek kielégítésére szolgáló eszközöket. Ennek daczára a tehetetleneknek tűzhelyre és műhelyre van szükségük, a hol éljenek és az arra szolgáló eszközöket megszerezzék. Ezt az előrelátók nyújtják, a kiknek osztálya a tulajdon harmadik alosztályát teszi, a munkaadó tulajdonát.

A *munkaadó tulajdonának*¹⁾ tartalmát azon javak képezik, a melyek az egyszerű háztartás szükségleteit és képességeit meghaladják. Ezek a legnagyobb mértékben érvényesítik a kizárólagosságot, s a többi tulajdonoknak mintegy kiegészítői. A munkaadói tulajdon táblázata a következő:

1. A tűzhely munkaadói tulajdona.

- A) a gazdatűzhely munkaadói tulajdona,
B) a munkástűzhely « «

2. A műhely munkaadói tulajdona.

- A) a jószág munkaadói tulajdona
a) a független jószág munkaadói tulajdona,
b) a függő jószág munkaadói tulajdona.
B. Az ipar munkaadói tulajdona,
a) a nagyműhelyben üzött ipar munkaadói tulajdona,
b) a közös gyártelepeken üzött ipar munkaadói tulajdona.

¹⁾ Pinot, La Propriété patronale. La Science Sociale XII.

A javak vagy az életmódnak, vagy az életfentartásnak eszközeiül szolgálnak, a mi a tűzhely és a műhely munkaadói tulajdonának felosztási alapja.

A tűzhely vagy rendkívül jelentékeny s a nagy munkaadó használatára szolgál s szükségletéhez mért pl. a kastély, ez az u. n. gazdátűzhely; vagy a munkáscsalád viszonyaihoz mért ugyan, azonban képtelen arra, hogy tulajdonában fentartsa, ez a munkástűzhely.

A műhely munkaadói tulajdonának két faja: a jószág és az ipar tulajdona attól függ, vajjon a műhely a fejlett őstermelés vagy a gyártás, szállítás színhelye.

Tehát a jószág munkaadó tulajdona a fejlett őstermelésnek, nevezetesen a földművelésnek, erdészetnek, bányászatnak helye, a mely az azon dolgozó munkáscsalád, valamint a felette álló munkaadó család szükségleteit elégíti ki. Ennek két típusa: a független (fő) és a munkaadótól függő jószág attól függ, vajjon a jószág oly jelentékeny, hogy az egyszerű háztartás képességeit meghaladja, tehát rendkívüli képességeket igényel. Ez a független fő-jószág, melyben a munkáscsaládnak s a kis munkaadónak része nincs; vagy ha a munkaadók tőlük függő jószágokon igazgatják a munkáscsaládokat.

Az ipari munkaadó-tulajdon a gyártás és szállítás műhelye, a mely úgy a munkaadó, mint a munkáscsalád szükségletei által követelt eszközöket szolgáltatja. Két faja: a nagy műhely és a közös gyártelep. A nagy műhelyben a munkaadó a munka minden részéről rendelkezik, így a műhelyről, szerszámokról, anyagról és egyéb tőkéről. A közös telepen tőkéje segítségével anyagot szolgáltat ugyan s a munkabéreket fizeti, csak hogy a műhelyről és az eszközökről nem rendelkezik. így tehát ingatlan tulajdona nagyon korlátolt. Rendszerint csak a raktárból s a hasonló helyekből áll.

Ezzel befejezést nyert a tulajdon osztályozása, a mely kizárólag az ingatlanokra vonatkozott. Ezen kívül az életfentartás eszközei gyanánt szerepelnek még az ingó javak, a munkabér és a takarékoság.

IV.

Az ingó javak.

Az ingó javak azon tartós ingó tárgyakat ölelik fel, a melyek az ingatlan használatát és élvezését elősegítik.

Az ingó javak a következők:

- I. A házi állatok.
- II. A szerszámok.
- III. A bútortart.
- IV. A személyi ingók.

¹ Pinot: Cours de la Méthode de la Science Sociale. La Science Sociale. XII. 350.

Az első ingó javak a házi állatok, a melyek a legnagyobb előrelátást követelik, mert táplálékkal kell őket ellátni. Ez tulajdont tételez fel, a mely a táplálékot termeli. A házi állatok tulajdona az ingatlan jelenlétét kívánja. A házi állatok tehát nagyfokú előrelátásnak a jelei.

A szerszámok, a munka eszközei kisebb fokú előrelátást követelnek. Ha nem használatnak, értékükből nem vesztenek. A szerszámok alatt általában a kézi eszközök értendők, ilyenek az ásó, kapa, fejsze stb.; más mozgó erők, mint az eke, borona stb. szintén ide számíthatók. Ez eszközök főjelleme, hogy nem kivannak az elhelyezésre szükséges jelentékeny helyet, s az előre nem látók is megszerezhetik. E két ingó oly életfentartási eszköz, mely az ingatlan kiegészítésére szolgál; nem úgy a bútortart és a személyi ingók, a melyek az életmódra vonatkoznak. Ugyanis a házi állatok és a szerszámok a műhelyben az életfentartás eszközei gyanánt szerepelnek, míg a másik két ingó a tűzhelynél az életmód gyakorlásánál érvényesül. – A bútortart a bútor-ingókat foglalja magában, a személyi ingók pedig ama tárgyakat, a melyeket magunkon viselünk, pl. a ruházat, a felszerelés stb., s a melyek az emberi test megvédésére szolgálnak. Ez ingók tulajdona egyszerű, könnyű, előrelátásra nem szorul nagy mértékben, úgy hogy a munkáscsalád is megszerezheti. – Ezzel befejezést nyert az ingó javak osztályozásába melyhez a munkabér sorakozik.

V.

A munkabér.

A munkabér alatt nemcsak azt értjük, a mit a munkás munkájáért cserébe vagy fizetésül kap, hanem a munka jövedelmét.¹

A munkabér táblázata a következő.

I. Megállapodás a munkabérre.

II. A munkabér tárgya:

- a) Munkabér természetben,
- b) « pénzben.

III. A munkabér mértéke:

- a) Munkabér napszám szerint,
- b) « mennyiség (szakmány) szerint.
- c) « jutalommal.

¹ Pinot: L. horloger de Saint-Imier. La Science Sociale VII. 367.
Pinot: Cours id. m. Science S. XII. 350.

A megállapodásról kell első helyen szólnunk, azaz mikép találja a munkás a munkabért, s mily viszonyok könnyítik meg ezt, mert ha a munkás képességgel is bír, ez csak akkor tekinthető keresetforrásnak, ha alkalmazható. A megállapodás az első eleme a munkabérnek, mert az első kérdés az, vajjon a munkás alkalmazhatja-e képességét.

A munkabér tárgya, a mit a munkás bér gyanánt kap, vagy természetben vagy pénzben róható le. A természetben nyújtott munkabér rendszerint a munkásnak adott táplálék, a mely legfőbb szükségleteit elégíti ki. A pénzben nyújtott munkabér már bonyolultabb, mert a piaczi ár hullámzása szerint változó. A pénzben való munkabér a munkaadóra nézve egyszerűbb ugyan; nem így a munkásra nézve, ki a szükséges táplálék helyett gyakran italt vásárol rajta. A pénz az előrelátó munkásokra nézve előnyösebb, a kik a takarékoság mellett emelkedhetnek s idővel földbirtokot szerezhhetnek. A tehetetlen munkásokra nézve a természetben adott bér előnyösebb, mert legalább a mindennapi kenyeret biztosítja. A munkabérnek három mértéke van, aszerint, a mint a munkát napszám, szakmány vagy jutalom kilátása mellett végzik. A napszám melletti bért a napi idő határozza meg. A szakmány melletti bér a végzett munka szerint módosul, a mi már felsőbb fok. A jutalom melletti bér a munka eredményeit szaporítja. Így tehát a munkáscsaládot a munkabér is képesítheti a haladásra.

A munkabéren kívül a tulajdonhoz tartozik

VI.

A takarékoság.

Takarékoság alatt a tulajdon el nem fogyasztott termékeinek öszszességét kell érteni, a mely az ingó javak és a munkabér mellett a földbirtokhoz juttathatja a munkást.¹

A takarékoság tárgya valamely fogyasztásra alkalmas anyag, a mely természetben vagy pénzben szerepelhet. A természetben való takarékoság egyszerű pl. búzában. Nem úgy áll a dolog a pénzzel, a melynek elhelyezése a piaczi viszonyok ismeretét követeli. Hogyan takarítsunk? Erre a segédeszközök felelnek meg, azon intézmények, a melyek a takarékoságra serkentenek, pl. a takarékpénztárak. A meg-

¹ Pinot: L.horloger de Saint-Imier. La Science Sociale Vil. 367.

J. Mígal: Une commune du Bocage. La Science Soc. XVI. 128.

A. Froment: Les trois types d'Épargne. Science S. XXI. 492.

Pinot: Cours id. ni. Science S. XVI. 350.

A takarékoság táblázata a következő.
<p>I. A takarékoság tárgya.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Takarékoság természetben. 2. « pénzben. <p>II. A takarékoság segédeszközei.</p> <p>III A takarékoság felhasználása.</p>

takarított összeget a munkás mire használja föl, vajjon ruházatra, bútorra s más értékes dologra? A felhasználás módja világot vet a család jövőjére, hogy felemelkedik-e a földtulajdonos állapotig vagy sem. Ezzel véget ért a tulajdon kifejtése. Az életfenntartás eszközei ismereteseek. Ez eszközöket a munkáscsalád használja fel. Hogy mi módon, arról életmódja ad számot.

VII.

A munkáscsalád.¹

A család legfontosabb feladata a gyermeknevelés, a melynek kettős célja van: a gyermeknek az életmódra képesítése és a vele született ellenállásnak, – mint Le Play nevezte – az eredeti hibának elnyomása, a melylyel a gyermek a társaság közös működése alól magát kivonni igyekszik. Tehát a családdal foglalkozunk, a mely az életmódra alkalmas egyéneket nevel, majd pedig az életmóddal.

A család tagjai: a csoport feje, az atya, az általa választott anya, a gyermekek.

Ez utóbbiak a tűzhelyen való házasság révén szaporodnak. Bonyolultságot okoznak a kivándorlók, az agglagények (aggszűzek), cselédek, vének és erőtlenek.

¹ Bureau: Régime de la famille chez le Tartares Kalkhas. La Science Sociale VI. 67.

Demolins: Les Progrès de la Culture. La Science Soc. III. 54.

H. Saint-Romain: Maître et domestique. La Science Soc. III. 166.

Pinot: Cours id. m. La Science Soc. XVII. 51.

Demolins: Cours d'Expositions dans la Science Sociale. La Science Soc. XV. 165.

Demolins: Les Hurons-Iroquois. Science S. X. 141.

Pinot: Le Paysan jurassien. La Science Soc IV. 373.

I. Az atya, mint a család feje, vezeti a nevelést s felelős a gyermek veleszületett, a társas élethez nem alkalmazkodó hibájáért, a melyet elnyomni köteles. E czélból három eljárási módhoz folyamodhatik: a tekintélyhez, az isteni törvényhez és az ősök megállapított szokásaihoz.

A család táblázata a következő.

<p>I. Az atya: 1. az eredeti hiba,
 2. a tűzhelyen való tekintély,
 3. az isteni törvény,
 4. az ősök állandó szokásai.</p> <p>II. Az anya: 1. az eljegyzés,
 2. a házasság,
 3. a háztartás.</p> <p>III. A gyermekek: 1. száma,
 2. viszonyuk,
 3. különböző képességek,
 4. nevelésök.</p> <p>IV. A tűzhelyen házasodott gyermekek:
 Az egyesült örökös (társ) választása.</p> <p>V. A kivándorlók a tűzhelyhez való viszonyukban.</p> <p>VI. A tűzhelyen tartózkodó agglagények.</p> <p>VII. A cselédség.</p> <p>VIII. A vének</p> <p>IX. Az erőtlenek (betegek).</p> |
|--|

A tekintély egyik legfontosabb eszköz, a mely a gyermekek felneveléséig érvényesül. Ez a tekintély tanítja az isteni törvényt is, a melynek átszarmaztatása nemcsak «hasznos, hanem erkölcsi kötelesség is». Hogy ez eszközök alkalmazása mikép érvényesül, az a családok szerint változó. Rendesen az ősök szokásai állapítják meg.

II. Az anya mind a nevelésben, mind a család igazgatásában az atya természetes munkatársa. Az anyát az atya választja, a mely választástól a család jóléte vagy szenvedése függ. Hogy a család tevékenységéről tiszta képünk legyen, e választás okaival is meg kell ismerkedni, a mit az eljegyzés magyaráz meg, a mi az anya nevelésére, szokásaira vet világot, valamint a házastársak ama sajátságaira, a melyek az egyesülést előidéztek. Mind e sajátságok módosulnak a házassággal, a mely a szerint, a mint az egy- vagy többnejűség, avagy a sokférjűség van érvényben, rendkívül nagy változásokat okoz. Mennyire

érvényesültek e sajátságok, s mily része van az anyának a nevelésben, azt a háztartás mutatja.

III. A nevelés a gyermekeket illeti, a kiknek számával kell elsősorban tisztába jönnünk, majd a gyermekeket külön-külön kell tanulmányoznunk, a kiket a szülőkhöz, egymáshoz, való viszonyuk (testvér, fivér, nővér) szerint osztályozunk.

E ponton a nevelés már szükség gyanánt lép fel, a melyben a már fölnevelt gyermekek és a többi családhoz tartozók is segídeknek.

A gyermekek között vannak, a kik a tűzhelyen házasodnak, a hol a főszerepet a választott örökös játszsza, a ki az atya társává szegődik. Szerepe elsőrendű, mert a különböző nemzedékek között kapcsolatot teremt. Ő Le Play felosztásának: a patriarkális, törzsökös s változó család alakjainak szolgált alapul, a szerint, a mint a közösen öröklők közt csak az első vagy egyedüli örökös, vagy pedig annyi az örökös, a hány a gyermek.

A kivándorlók is viszonyban vannak a tűzhelylyel. A kérdés e ponton az, vajjon ezek fenntartják-e az összeköttetést a tűzhelylyel, küldenek-e haza pénzt?

E kivándorlók gyakran visszatérve mint aggregények a tűzhelyen tartózkodnak, s a szülőket a gyermekek nevelésében, valamint a háztartás vezetésében támogatják. A család személyzetéhez tartoznak a cselédek is, minthogy a tűzhelyen élnek. Nekik a nevelésben szerepük van ugyan, de csak korlátolt mértékben.

A háztartás vezetésében, úgyszintén a gyermekek nevelésében jelentékeny szerepük van az öregeknek, a kik mellett az erőtlenek lépnek föl, a mi nem rendes állapot.

A családnak a nevelés terén ez a szerepe, másik szerepe az életmód gyakorlása.

VIII.

Az életmód.

Életmód alatt ama jövedelmek felhasználását értjük, a melyeket a család tagjai szükségleteik kielégítése végett szereznek be.¹ E szükség-

¹ Pinot, Cours id. La Science Sociale m. XII. 485.

T. S. Bureau: Les Tartares Kalkhas. (Régime de Mode d'existence.) La Science Soc. VI. 345.

Pinot: Le paysan jurassien. (Régime de Mode d'existence.) La Science Soc. IV. 469.

letek a mindennapi élet anyagi szükségéi, tehát állandó szükségek, a mint azt a következő táblázat mutatja.

É l e t m ó d (a n y a g i) .
I. Élelmezés. (1)
II. A ruházat. (2)
III. A lakás. (3)
IV. Az egészségügy. (4)
V. A szórakozás. (5)

A legfontosabb az *élelmezés*, a melynek minden részletével behatóan kell foglalkozni. Az élelmezésre vonatkozó összes jelenségek öt csoportba oszthatók:

1. az étkezés elosztása;
2. az étkezés összeállítása;
3. a táplálékok beszerzési helye, módja;
4. a táplálékok elkészítési módja;
5. az étkezés szokásai.

Az étkezés elosztásánál két kérdésre kell az észlelőnek felelnie: hány órakor megy végbe az étkezés? meddig tart? Az észlelet igazolja, hogy az elosztásra a foglalkozás szolgál alapul, melynek természetétől függ.

Ez a pont a család belső életére vet világot s azért rendkívül fontos.

Az étkezés összeállításának megismerése céljából, azaz, hogy mily táplálékokból áll, észlelnünk kell: a táplálékok *a)* természetét, megjelölve azokat a megfelelő névvel (gabona, zsiradék, fűszer, italok) s megállapítván azoknak élettani következményeit; *b)* minőségét; *c)* mennyiségét. Ezekre nézve a foglalkozás mellett az éghajlat is irányadó.

Ez adatok általában a faj jellemére is világot vetnek, pl. a hol a zsiradék a fő táplálék, ott a lassúság uralkodik.

A táplálékok megszerzési módja a hely viszonyaihoz alkalmazkodik. A munkáscsalád vagy maga termeli a táplálékot, vagy vásárolja azokat. Ha a család termeli a táplálékok túlnyomó részét, ebből az állandóság jellege következik; míg ellenkező esetben a kereskedelem változásához képest folytonos változás jellemzi.

Ha a szükségleteket csupán a kereskedelem szállítja, társadalmi bonyolultság lép fel.

A táplálékok elkészítése a nő tiszte, gazdálkodásának főszerepe. Erről számot ad: *a)* az elkészítés munkájának; *b)* az arra szükséges anyagnak az észlelete. Az elkészítés minősége, a mint a családtagok óhajtják, s ennek okai is tárgya az észleletnek. Az elkészítésre váró anyagnál szólunk a konyháról, a szerekről, a melyeknek használata itt fordul elő.

Az étkezési szokások az elkészített táplálék elfogyasztására vonatkoznak. Ide tartoznak: *a)* az étkezési tárgyak, így a tányér, villa, kés s más eszközökön kívül az étkezésnél használt bútorok; *b)* az étkek felszolgálása, a mit az anya, leány vagy cseléd végez; *c)* az étkezési mód, mely a viseletről ad felvilágosítást, hogyan ülnek az asztalnál, társalognak-e stb. Egyébiránt az asztalnál megy végbe a nevelés egy része is. Ezzel befejeződik az első rész.

A második rész a *lakást* írja le, a mely oltalmat nyújt. E keretben szólni kell:

1. A lakóhelyiség különböző céljáról;
2. « « szerkezetéről;
3. « « felhasználásáról;
4. « « fentartásáról.

A mi a lakóhelyiségek célját illeti, ez az oltalmon kívül az életmód gyakorlására és egyéb társadalmi tevékenységre vonatkozik. Az oltalom az első szükség, a mely vagy a hidegtől, vagy a melegtől, vagy a nedvességtől óv meg. Itt él a család, itt fogyasztja el elkészített táplálékát, itt őrzi egészségét, s végre itt szórakozik.

Sőt a lakás műhelyül is szolgálhat.

A lakás szerkezete: *a)* ingatlanokból; *b)* ingókból; *c)* fűtésből; *c)* világításból áll.

Először helyivel kell rendelkezni, a hol a lakás felépül, a melynek felhasználását az ingók segítik elő. Ezek a szerint, a mint az étkezésre, a táplálék elkészítésére vonatkoznak, változók. A fűtés az életmód gyakorlásától elválaszthatatlan, mert a hidegtől való megóvás mellett a táplálék elkészítését teszi lehetségessé. A világítás különösen rövid nappal mellett fontos.

A lakás használata az ismert anyagi és társadalmi előnyöket biztosítja. A lakás fentartása a viszonyokhoz alkalmazkodik. Erre az éghajlat és a hely van befolyással.

A lakásnak kiegészítése a *ruházat*, a mely hasonló szükségeket elégít ki. E pontnál tanulmányozni kell a ruházat

1. különböző célját;
2. szerkezetét;
3. beszerzési helyét;

4. használatát;
5. fentartását, tartósságát.

A ruházat főcélja a hideg ellen való védelem, azonban ezenkívül a különböző munkákra is alkalmas. E szükség szerint módosul a ruházat szerkezete, mely rendszeren hat részből áll: *a)* az öltöny; *b)* fehérneműek; *c)* lábbeli; *d)* kalap (kendő); *e)* értéktárgyak és *f)* fegyver. A ruházat tanulmányozásánál rendszeren a mindennapi ruha észlelendő, a mely alatt levő fehérruha minősége gyakran van befolyással az egészségi állapotra. A lábbeli az éghajlathoz alkalmazkodik, a kalap szintén, pl. délen szalma-, északon prém-kalap az általános. A ruhát kiegészítik az azon viselt értéktárgyak, pl. karperecz, gyűrű és a fegyverek. Midőn a ruhát megismertük, szerzési módját kell megtudnunk. Kérdés, vajjon a tűzhelyen készült-e avagy vették, s ez utóbbi esetben a bevásárolt ár az ország vagy a külföld készítménye-e?

A ruha fentartása alatt a javítást, a mosást, a gondozást kell érteni. Ki végzi ezt? Mibe kerül? E kérdések a gazdálkodásra vetnek világot. A ruházat tartóssága az előrelátás fokát mutatja. Az utolsó kérdés: mire szolgál a levetett ruha? A gyermekek ruházására? Eladják-e vagy a szegényeknek ajándékozzák?

A ruházat után következik az *egészségügy* tanulmányozása, a mely a rendes fizikai állapot megoltalmazására szolgáló óvintézkedésekről szól. Ez a fizikai állapot az éghajlat s a helyi viszonyok szerint módosul. Két fajtát különböztetjük meg tehát: az emberrel veleszületett és a viszonyok változása következtében módosult fizikai állapotnak megfelelő szervezetet. Ennek a tanulmányozása mellett az egészségügyre vonatkozik még a tisztaság, a takarítás, a táplálék választása, a melyekkel a betegeket látják el.

A betegeket a családon kívül rendszeren a kuruzslók és az orvos gyógyítják. Néha még a vallás is befolyást gyakorol az egészségügyre. Ide tartozik még a *szórakozás*.

A munka mellett a helyes egyensúly fentartása végett pihenésre és kényelemre van szükség. Ennek a bizonyítékai a minden népnél látható ünnepek. Habár mindenki részt vesz a szórakozásban, azonban a hely (séta), a munka, a tulajdon (könyvgyűjtő), az életmód (lakoma) stb. szempontjai szerint ez a szórakozás a legkülönbözőbb alakokban jelentkezik. E szórakozások okait és következményeit kell az észlelőnek kutatni.

Ezzel befejeztük az életmód tárgyalását.

Az életmódot gyakran oly körülmények zavarják meg, a melyekkel szemben a munkáscsalád védekezésre képtelen; ezekről a következő társadalmi jelenség ad számot.

IX.

Az életmód változásai.¹

E változások amaz anyagi szükségleteket foglalják magukban, a melyek előre nem látható, szabálytalan alakban jelentkeznek s a melyeket a munkáscsalád kielégíteni kénytelen. E változásokat azonban ama nehézség jellemzi, a melyeknek legyőzésére a munkáscsalád képtelen, » úgy hogy mások közbenjárására szorul.

Az életmód változásainak tanulmányozásánál először a házasság előtti állapottal kell tisztába jönnünk, azután azon esetekről szólnunk, a melyek fejlődést, majd pedig hanyatlást okoznak. Az alábbi táblázat mutatja ezt.

Az életmód változásai.	
I. Származása	
1. az atyának, 2. az anyának.	
II. Megjegyzendő események.	
1. Születés. 2. Tanítás. 3. Ünnepegy. 4. Üzlet, vállalat. 5. Eljegyzés, lakoma.	6. Örökös választása. 7. Utazások. 8. Gyermekké fogadás, ajándék, örökség. 9. Egyéb ezekhez hasonló esetek.
III. Zavart okozó események.	
1. Baleset. 2. Nyugalomba vonulás. 3. Elhalálózás. 4. Szerencsétlenség. 5. Munkátlanság. 6. Adósságok.	7. Gaz viselet. 8. Elítélés. 9. Közhatalom közbelépése. 10. Társadalmi bajok. 11. Más hasonlóan zavaró esetek.

Az atya és anya származása az előkészítő rész a család történetéhez, a mely a háztartásban megnyilatkozó képességek okát fedi föl,

¹ Pinot: Cours id. m. La Science Sociale XIII. 129.

Le paysan jurassien. La Science Sociale IV. 373. XII. 97.

pl. hogy az anya szabni tud, azt annak köszönheti, hogy leánykorában szabónál szolgált. Midőn tehát az atya és anya viszonyai a házasság kötéséig ismeretesek, a megjegyzendő események a házasság óta jelentkező változtatásokat mutatják. Ez események már ismeretesek lévén, e ponton nagyobbára csak a következmények vezetői le.

A zavart okozó körülmények mindazon jelenségekről szólnak, a melyek sajnálatos következményekkel voltak a családra nézve.

Ezek az események vagy fizikai okoknak tudhatók be, mint a baleset, betegség, nyugalomba vonulás, elhalálozás, szerencsétlenség; vagy más emberi okoknak, mint a munkátlanság, adósság, bűn, büntető ítélet; vagy pedig közjelleűek, mint a közhatalom közbelépése s a társadalmi bajok.

Mind e jelenségek nagyrészt már ismeretesek és így főleg az eredményeket kell belőlük levonni az észlelőnek.

Az életmód változásainak észleletével befejezést nyert a munkáscsalád tanulmányozása. Láttuk az előzőkből, hogy a munkáscsalád nem képes többé önnönmagát kielégíteni, s más, fölötte álló szervezetnek a segítségére van utalva. Ez a munkaadó-intézmény, a melynek rövid áttekintését kíséreljük meg a következőkben.

X.

A munkaadó intézmény.

A munkaadó intézmény¹ legegyszerűbb alakját a Kelet mutatja, a hol a pátriárka a munka, a tulajdon, és a család ura, a ki – annak daczára, hogy semmi segédeszköze nincsen, – nehézség nélkül kormányozza nagyszámú személyzetét. Itt a család igazgatása a leglényegesebb. Azonban Nyugat felé közeledve, ezt a munka és a tulajdon túlnyomó jelentősége váltja fel. A szükség kényszere alatt ugyanis a nomádeletet az állandó letelepedés követi; s így az előrelátás követelményként jelentkezik. Ez a tehetetlenek és munkára képesek alárendeltségi viszonyát létesíti, a mit a túloldali táblázat mutat.

¹ Types des patrons et des ouvriers. La Science Sociale XXV. 70.

Pinot: Cours id. m. La Science Sociale XIV. 21. 205.

Pinot: L.horloger de St.Imier. Régime de Patronage. La Science Sociale VIII. 271.

Le paysan jurassien. La Science Sociale IV. 590.

A munkaadó-intézmény.			
I. A pátriárka.			
1.	A földmivelő.		
2.	Az iparos.		
Munkásköztség tanácsa			
II. A törzsökös család és a mesterség főnöke.			
1.	Parti halász.		
2.	Földműves.		
3.	Kézműves.		
4.	Szállítási vállalkozó.		
III. A törzsököscsalád munkaadója.			
1.	Földműves.	4. Kis gyáros.	vezetője.
2.	Erdész.	5. Közös gyártelep	
3.	Bányász.	6. Nagy gyáros.	
IV. A változó család munkaadója.			
A műhelyvezető, mint		alkalmazást adó.	
A részvénytársaság.			

Az alárendeltségi viszonyt a községtanács jelzi, a melynek tagjai a legtehetségesebbek, a kik a családfők hatalmát korlátozzák. Itt tehát a közösséget többé nem a születés véletlene, hanem a választás útján szereplő vezetők kormányozzák.

E község rendesen földmivelő község, mert az ipar ily szervezet mellett csak kezdetleges állapotban lelhető fel, a mint azt a munka keretében a gyártásnál láttuk. A Kelet népeinek ezért nincs is ipari életük. Hogy ipar fejlődjék, a közösségnek fel kell oszlania, hogy átengedje a tért a külön háztartások tevékenységének. E háztartások között vannak előrelátók s a munka igazgatására képesek, s vannak – ez a jelentékenyebb rész – erre képtelenek. Ez utóbbiak vezetésére az előbbieket hivatva. Így lép föl a család és a mesterség főnöke. A főnök jelentősebb, mint a községtanács, mert a családban szerepel, s nem változik választások befolyása alatt.

E főnök lehet:

1. Parti halász, a ki a legkönnyebben igazgatja a munkát, tulajdont s léptető az életmód változásait.

2. Földműves, a ki mindig megmarad családfőnek, azonban gyakran képtelen a jószág kezelésére.

3. Kézműves, a ki a munka változásának és az ingatlan tulajdon kezelésének nehézsége mellett nehezen tartja fenn magát mint a mesterség igazgatója.

4. Szállítási vállalkozó, a kinek még nehezebb a helyzete, hogy családfő és a munka vezetője is maradjon. Neki van szüksége a legkiválóbb képességekre.

E főnökök száma nagyon kicsiny a vezetésre képtelen tömeggel szemben, a melyet amazok igazgatnak. Így a főnökből lassan a nagy tömeg munkáját igazgató munkaadó fejlődik.

Ez a munkaadó különösen a törzsökös családban érvényesül. Az intézményre az atyai tekintély többé befolyással nincs, mert a család keretén kívül fejlődik ki.

A munkaadó mint az életfentartási eszközök igazgatója lehet:

1. Földművelő munkaadó, kinek szerepe egyszerű, a föld vagyis az ingatlan igazgatásában áll.

2. Erdész, kinek szerepe már nagyobb képességeket igényel, a mit igazol ma az a körülmény, hogy az erdőket nem a magános, hanem az állam kezeli.

3. Bányász, a kinek a termékek kifejtése végett szakértelemmel kell rendelkeznie; nagy előrelátással kell bírnia, hogy bármely eredmény mellett is az alkalmazott munkáscsaládok szükségleteit kielégítse.

4. Kisiparos, a kinek nem nagyon nehéz a föladata, közte és a munkás között még nem nagy a különbség, pl. a kovács.

5. A közös telep munkaadója, a ki a kisiparosnak segítségére jön. Hatásköre amaznál kiterjedtebb, mert nagyszámú munkás fölött rendelkezik, a kik egyébiránt műhelylyel és szerszámokkal bírnak.

6. Nagygyáros, a ki a munka, az ingatlan teljes ura és az életmód változásaiban a munkások ellátására egyedül képes.

A munkaadó intézmény e megjelenésein kívül még szabálytalan alakokkal is találkozunk. Ilyen a változó család munkaadója, az alkalmazást adó s a részvénytársaság.

A fent leirt munkaadó intézmény a törzsökös családra vonatkozott. Ehhez hasonló a változó családé is. Csak az állandóság hiánya teszi lehetetlenné a helyes munkamódszer érvényesítését. A műhely személyhez kötött. Az életmód változásaiban a munkáscsalád és a munkaadó között kapcsot nem teremt.

Az ily munkaadóból fejlődik ki az alkalmazást adó, a ki kizárólag saját hasznát tartja szem előtt; a ki saját tetszése szerint nyújt munkát a munkásoknak, vagy elbocsátja azokat.

A munkaadó intézmény szélső elfajulása a részvénytársaság, a mely a képességekkel rendelkező munkaadó helyébe több tehetetlen szövet. ségét teszi, a kiket csak a részvénytulajdona kapcsol össze.

így a munkaadó intézmény a munkáscsalád kebeléből kilépve, teljesen különálló szervezetté fejlődött.

Mint az előbbiekből kitűnik, a munkaadó intézmény rendkívüli feladatok teljesítésére van hivatva, a melyekre képtelen volna, ha segítségére nem jönne a kereskedelem, a szellemi míveltség és a vallás.

XI.

A kereskedelem.

A kereskedelem¹ nem termel, nem gyárt s így a kézimunka nem jellemzi. A kereskedelem a termelt, kifejtett, gyártott vagy szállított tárgyakat veszi hogy eladja. Tehát a vétel és eladás összevetésében áll, a melynek jelenségeit az alábbi táblázat mutatja:

K e r e s k e d e l e m .

I. A kereskedelmi foglalkozás főnöke.

II. A kizárólagosan kereskedő:

1. A kiskereskedő.
2. A nagykereskedő.
3. A kereskedelmi társaságok.

III. A segédek.

IV. A bank.

Az egyszerű társaságokban a család készít mindent s csak a legszükségesebb anyagért, így pl. a búzáért cserél be a családfő valamely értékes tárgyat. A kereskedelem tehát a családfő egyik mellékes tevékenysége. A családfő így a kereskedelmi foglalkozás feje. Tehát ez még nem kizárólagosan kereskedő, a ki nem termel, nem vesz

¹ Pinot: Cours, id. m. La Science Sociale XIV. 266.
Bureau: Les Tartares-Kalkhas (Régime de Commerce). La Science Sociale VI. 345.

² Moustier: A travers l'Italie méridionale. La Science Sociale V. 245.
Demolins: Le progrès de la culture, id. m. La Science Sociale III. 57.

részt a kézi munkában, hanem egyedül a forgalomból húz hasznot. Ez első alakjában a kereskedelem még nem segédforrása a munkaadónak.

A kereskedő akkor lép föl, midőn a munka növekedésével a munkáscsaládok bizonyos termékek különös termelésére szánják magukat. Ekkor a munkaadónak már szüksége van rá, mert a kereskedő gondoskodik a vevőkről, az áruk elhelyezéséről; a szükségben szenvedő vidékek ellátásáról, a mi nagy hasznát igazolja.

A kereskedőknek három faja van:

1. A kiskereskedő az egyszerű típus.
2. A nagykereskedő, habár független a munkaadójától, annak leg-szükségesebb segítője.

3. A kereskedelmi társaságok vállalatok céljából alakulnak, a melyek a hozzájuk megkívánt tőke nagysága és a kockázat miatt az egyes vállaira nem nehezedhetnek.

Ezek a kereskedelem igazgatói. Segítségökre vannak a segédek, a kiknek tanulmányozása szintén nem mellőzhető.

Mindezen kereskedők az áruk közvetítésével foglalkoznak. Van ezenkívül egy más alakja a kereskedelemnek, a mely a pénz vételével és elárusításával foglalkozik. Erre vonatkozó külön intézmények a bankok. A munkaadó intézmény második segédforrása a következő.

XII.

A szellemi míveltség.¹

I. Az életviszonyokból folyó szell. mív.

II. Az értelmiségi foglalkozások:

1. Elemi tanító	4. Tudós.
2. Középiskolai tanító.	5. Művész.
3. Orvos	6. író.
7. Törvénytudó.	

III. Az értelmiségi fogl. testületek:

1. Zártak.	2. Nyilvánosak.

¹ Rousiers: Surmenage intellectuel. La Science Sociale, III. 313.
 J. Moustier: L'archéologie orientale. La Science Sociale. VI. 51.
 Pinot: Cours, id. m. Science S. XIV. 261. XV. 21.

Bureau: Les Tartares Kalkhas (Cultures intellectuelles). La Science Sociale. VII. 473.

Demolins: Le progrès de la culture, id. m. Science S. III. 58.

Az észlelőnek először azt a műveltségi fokot kell vizsgálni, a mely az emberek életviszonyaiból, az általuk kifejtett munkából folyik, pl. hogy a munkások, mialatt a fáradtság csökkentésére szolgáló módokat kutatták, nagy találmányoknak lettek szerzőivé. Csak ezután következik az értelmiségek észlelete. Az értelmiségi foglalkozásokról a nomád életben külön szó nem lehet. Midőn azonban az állandó letelepedéssel a munka tevékenyebb lett, a szülők egyrészt nem érnek rá eléggé arra, hogy gyermekeiket oktassák, másrészt nem is rendelkeznek az arra szükséges képességekkel. Ez a körülmény a tanítókat teszi szükségessé. Ezenfelül bizonyos munkák, így az erdészet, bányászat, szakértőket, mérnököt s vegyészt kíván, a birtok törvénytudót, jegyzőt. Az értelmiségi foglalkozások kifejlődnek. Ha kiváló képességekkel rendelkeznek e szellemi munkával foglalkozók, nem is foglalkoznak egyéb-
bel s így a munkaadónak nagy segítségül szolgálnak. Hét ily értelmiségi foglalkozás van, a melyek az elemi és középiskolai tanításon kívül a felsőbb tanítást is képviselik. Ez értelmiségi foglalkozást űzők testületeket is alkothatnak, melyek vagy zártak, a mi szélsőségre vezet, minthogy rendszeren hivatalos színezetet is tulajdonítanak maguknak; vagy nyilvánosak, a mikor a közönség ítélete alá bocsátják tanulmányaikat.

A harmadik segédforrás, a mely a munkaadó intézményt előmozdítja, az alábbi jelenség.

XIII.

A vallás.

A vallás¹ az azt terjesztő és fentartó papoktól emelkedett erkölcsi képességeket kíván. A vallás tényeit az alábbi táblázat sorolja fel:

Magán-istentisztelet	1. aCselekvők és szenvedők».
Nyilvános «	
Vallási testületek	2. Szertartás és szokások.
Máshitűekkel való viszony	3. Tanítás és hittan.

¹ Pinot: Cours, id. m. La Science Sociale XV. 21.

L.Action Sociale de l'Église. La Science Sociale. XVII. 516.

Guérrin: Les remèdes. La Science Sociale. IV. 167.

Demolins: La Religion est-elle responsable de l'état social. La Science Sociale. V. 109.

Az isteni tiszteletok alatt a vallási szertartások értendők, a melyek vagy a pap közreműködésével vagy a nélkül végezhetők. E szerint oszlanak meg a magán- és a nyilvános istentiszteletek. Ezek után következik a vallási testületek észlelete, valamint a különböző hitűek viszonya, a melynek ismeretéhez a személyzet, a szertartások és szokások, továbbá a tanítás tanulmányozása szükséges. A személyek között vannak, a kik a szertartásokat végzik. Ezek a «cselekvők». A kik azokban résztvesznek, alkotják a «szenvedő» személyzetet. A más hitűekkel érintkezők a «cselekvők», a kik pedig az általuk megállapított viszony befolyása alatt állanak, a «szenvedők», pl. a segélyzetek. A személyek után következnek a dolgok, a melyek a szertartásoknak és szokásoknak a tárgyai és cselekményei. Ezeknek gyakran csak a céljuk vallási, azonban magukban véve nincs vallási jellegük, pl. a paplak, a papi tized, a vallási budget stb. A hittan a vallás tanításában áll, a mely rendszeren beszéd, könyv által történhetik, avagy iskolai tanítással, a mely a hit tanait terjeszti.

Ezzel befejeztük a munkaadó intézmény segédeszközeit.

A munkáscsalád és munkaadó intézményt ismerjük tehát, a melyek azonban még nem merítik ki a társadalmi osztályok sorát.

A munkáscsaládot és a munkaadókat a czélszerűség belátása, a tudat, hogy az egyesülés az erőket szaporítja, arra bírta, hogy egyesüljenek. Így alakultak a szabad vagy természetes egyesületek.

Ez egyesülés a szomszédság révén a környékkel veszi kezdetét, a mely még nagyon tág köteléssel fűzi össze a csoportokat, a melyek között szorosabb kapcsolatot a testület teremt.

XIV.

A szomszédság, környék.¹

A bizonyos területen való együttélés, a gyakori érintkezés a családot és a műhelyek között bizonyos viszonyt szül. A különböző csoportok egymás mellett élvén, közös szokások és tulajdonságok honosodtak meg, úgy hogy idővel önkéntelenül egy felsőbb tágabb körű szervezet alakult.

¹ Gentleman, Science sociale IV. 238.

Pinot, Cours id. m. Science S. XVI. 93.

Demolins, Le progrès id. m. III. 60.

Az idetartozó jelenségeket a következő táblázat osztályozza:

- I. A tűzhelyek közelsége.
- II. A szomszédság kiterjedése.
- III. A szomszédság változatai és viszonyai:
 1. Társadalmi tekintélyek.
 2. Gentleman.

A szomszédságot a tűzhelyek közelsége szüli, a mely az e viszony által kielégített szükségeket és felhasznált keresetforrásokat teremti. Ez a közelség a munka neme és a tulajdon szerint változó. A tűzhelyek közelségén kívül, a mely a rendes típust alkotja, a műhelyek közelségéről is lehet szó.

A második kérdés az, meddig terjed ki ez a szomszédság. Erre nézve tényleg nem áll fenn semmi korlát, mert abba bárki tetszése szerint beléphet, avagy abból eltávozhatik. Ezt kizárólag a lehető leggyakoribb érintkezések szabályozhatják. Az ily területen élő csoportok nagyon változatosak, sőt egy csoport magában véve is különböző elemekből áll. Ezeknek ismerete mellett a köztük fennálló viszony észlelete sem hanyagolható el, a mely viszonyt a «társadalmi tekintélyek» és a «gentleman»-ek kiváló tulajdonságaikkal szabályozzák és állandóvá teszik.

A társadalmi tekintély – mint azt Le Play kidomborította – oly kiváló egyéniség, a ki életmódjának jó példája és tanácsainak bölcsesége által az egész környék békéjének fentartója. Tökéletesebb alakja a gentleman, a környéken tartózkodó munkaadócsalád feje, a ki a jó példa és a bölcs tanácsok mellett a vidék érdekében kiterjedt javainak nagy részét is feláldozza.

A környék így a munkáscsalád és a munkaadó intézmény fölött áll. Tagjainak egyesülése oly érdekek kielégítését teszi lehetővé, a mire azok külön-külön képesek nem volnának. A nemzet fejlődésének a csirája ez. Fejei a társadalmi tekintélyek.

XV.

A testületek.¹

Minthogy a szomszédság keretében kölcsönös kötelezettségekkel találkozni nem lehet, minden egyes érdek ki nem elégíthető. Épen

¹ Pinot: Cours id. m. La Science S. XVI. 93.

Demolins: Les Corporations ouvrières. Science Sociale IX. 512. X. 28. 113.

ezen körülményből kifolyólag bizonyos esetekben a közérdek arra bírja az egymás mellett élő és egymással érintkező szomszédokat, hogy közös megegyezés alapján kölcsönös kötelezettségeket létesítsenek s szorosabb egyesülést teremtsenek. így keletkezik a testület. A testület célja vagy a közös – nyereséget kizáró érdek kielégítése vagy a testülethez nem tartozó személyek támogatása, vagy a kettő gyakorlása együttvéve. Így alakul az alábbi táblázatban jelzett 3 testület:

- I. A közérdekű testületek.
- II. A jótékonyági testületek.
- III. A vegyes (érdekű) testületek.

A közérdekű testületek célja az, hogy közmegegyezés révén létesíthető érdeket több személy előnyére kielégítsen, így pl. valamely ut építésére egyesülnek.

A jótékonyági testületekben ama személyek egyesülnek, a kik a testületen kívül álló, segítségre szoruló személyeknek nyújtanak támaszt. E testület külömbsege az előbbitől abban áll, hogy a személyek nem a saját, hanem a mások érdekében egyesülnek.

E két testület jellemvonásai néha összeesnek, így különösen a kölcsönösen segélyző egyesületekben, a melyeknek tiszteletbeli tagjai is vannak. A rendes tagok a közös érdeket képviselik, míg a tiszteletbeli tagok jótékonyaságot gyakorolnak. E testületek, a melyeket vegyes testületeknek nevezhetünk, kimerítik e társadalmi osztály jelenségeit.

A tárgyalt társadalmi osztályok a magánéletre vonatkozó összes jelenségeket kimerítették.

A társaság alapja a munkáscsalád volt. Minthogy ez az egyszerű társaságokban úgy a mindennapi kenyeret, mint az erkölcsi törvényt önnönmaga biztosítja, minden segédeszköz nélkül tartja fenn magát. Midőn a népesség szaporodásával a munka tevékenyebb lett, a munkáscsalád képtelenné válik az életfentartási eszközök igazgatására; a tehetségesebbek felülkerekednek s létrejön az előrelátók és a tehetetlenek között az alárendeltségi viszony. A munkaadó intézménynek ez a keletkezési forrása, a mely a segédeszközök támogatása mellett vezeti az életfentartás eszközeit.

Végre úgy a munkáscsaládokat, mint a munkaadókat a szabad egyesületek segítik elő.

XVI. A község.¹

- I. Körülírás és beosztás.
- II. Közjavak és közérdekek.
- III. Közbéke szolgálata.
- IV. Adókövetés és végrehajtás.
- V. Hatóság és hivatalnokok.
- VI. Igazgatás.
- VII. Ellenőrzés.
- VIII. I. Demokrácia.
2. Felsőbb beavatkozás.

XVII. A községek szövetsége.²

- I. Különböző községi szervezetek.
- II-VIII-ig lásd a XVI. osztály felosztását.
- IX. 1. Szövetség.
2. Felsőbb beavatkozás.

XVIII. A város.

1. A város negyedei és kerületei.
2. A vidék összeköttetése a várossal.
- VIII. lásd a XVI. osztályt.
1. A vidék és a város politikai megkülönböztetése.
2. Felsőbb beavatkozás.

XIX. A járás.

- VIII. lásd a XVI. osztályt.
1. Hatósági önkormányzat.
 2. Felsőbb beavatkozás.

XX. A kerület (megye)⁵

- I-VIII. Lásd a XVI. osztályt.
- IX. 1. Arisztokrácia.
 2. M egyei önkormányzat.
 3. Egyetemes kiváltságok.
 4. Felsőbb beavatkozás.

XXI. Az állam.⁶

- I. Körülírás és beosztás.
- II. Nemzeti javak és érdekek.
 1. Vagyon; 2. belügyek és 3. külügyek.
- III. Közbéke szolgálata.

Központi: 1. igazságszolgáltatás; 2. rendőrség; 3. haderő.
- IV. Adókövetés és végrehajtás.

Adózás: 1. szolgálat; 2. természetben; 3. pénzben.

V. Résztvevők.

 1. Hazafiak vagy lakók; változatosságuk.
 2. Nemzeti képviselő.
 3. írott törvény.
- VI. Hatóságok és hivatalnokok.
 1. Felső. 2. Tanácsa.
 3. Miniszterelnök.
 4. Nagy- és kis-hivatalnokok.
- VII. Kormányzás.
 1. Közigazgatási,
 - 2" politikai viszonyok.
 3. Főváros.
 4. A felség udvara és székhelye.
- VIII. Ellenőrzés.
 1. Törvényes;
 2. társadalmi biztosítékok.
- IV. 1. Nemzeti függetlenség.
2. Politikai pártfogás.

XXII. A faj kiterjedése.⁷

- I. a) Kivándorlás; b) Szervezett kivándorlás, a mely
 1. bizonyos ideig tartó . a) belföldön.
 2. időszaki b) külföldön
 3. végleges
- II. 1. Nomád be-vándorlás a)szabad.
2. Földművelő.

gyarmatosítás b) köz-gyarmatosítás
3. Kereskedelmi I igazgatási gyarmatosítás
- III. a) Letelep. lakatlan területen.
 1. Egyedül, 2. vegyes, 3. alá-rendelt fajokkal.
- b) Letelepítés lakott területen.

XXIII. A külföld.⁸

- I. 1. Külföldön utazó honfiak:
 2. utazó külföldiek.
- II. 1. Külföldi csapatok betelepítése.
 2. Szervezett bevándorlás; a) bizonyos ideig, b) idő-szaki, c) végleges.
- III. Külföldi fajokkal való szomszédság.
- Külföldifajokkal való verseny.
- Függelékek.
- IV.
- V.

XXIV. A faj története.⁹

- I. A jelen társadalmi jelenségek történeti eredete.
- II. Ugyané jelenségek eredményei a különböző korokban.
- III. A faj történeti változásai, eltérései.
- IV. A bennlakó fajokkal való összehasonlítás.

XXV. A faj elfoglalt rangja.

- I. A faj szerepe a világon.
- II. A hasonló jelenségek összehasonlítása a külföldi fajokkal.
- III. Reformok.
- IV. A faj jövője.

¹ Romain: Une commune rurale. Science s. VII. 528.

Touzad: La décentralisat on administr. de la commune. Science s. XX. 229.

Pinot: La société chinoise.

² Science sociale III. 588.

³ La Science sociale 427.

⁴ Mouvement social 1893. – 268.

⁵ Aristocratie. La Science sociale XL 63. – Les populations minières. La Science S. VII. 128.

⁶ E. Demolins: La Dictature. Science S. V. 373

– Les Hurons-Iroquois. Science S. X. 150. –

Demolins; Le progrès id. m. Science S. III. 60.

⁷ P. de Rousiers: L'empire russe en Asie. Science S. V. 321. VI. 135. Monographie du Canada.

Science S. XII. 544. Les Allemands hors de chez eux. Science S. VIII. 426.

⁸ La Science Sociale IV. 98. 108. XII. 69.

⁹ La Science Sociale IV. 96. 105; X. 156.

Ily körülmények közt azonban két nehézség marad fenn, a melyek még legyőzve nincsenek: a közbéke biztosítása és a függetlenség megvédése. A társaság mindenik tagja ugyanis nem munkálkodik békében. Ezt az eddig tanulmányozott intézmények egyike sem biztosította. Viszont a szomszédos társaságok területeiket a mások rovására kiterjeszteni igyekeznek. E két feladat megoldásának a belátása hozta létre a közéletet, melynek mesterséges egyesületeit a társadalmi tudomány iskolája legújabbban megállapította. Ennek meghatározásaihoz hiven közöljük a előbbeni tíz társadalmi osztály táblázatait, a melyek az észlelet anyagára bőséges felvilágosítást nyújtanak.

A köz- és magánéletre vonatkozó huszonöt társadalmi jelenség észlelésével befejezést nyert a társaság elemzése. Ez az elemzés a munkáscsalád szerény osztálya révén az államig vezetett el.

Az elemzés azonban csak az első folyamata a társadalmi tudomány hármass módszerének. A hármass módszer másik két folyamata: az összehasonlítás és az osztályozás.

Az összehasonlító módszer az észlelet különböző tárgyait részenként egymás mellé állítja, egymáshoz közelíti és a hasonló és különböző vonásokat keresi. Az összehasonlítás célja e hasonlóságok és különbségek megállapítása, a melyek a tanulmányozott és a többi általánosan ismert társaságok közt fennállanak. Ezért a nyert elemeket részről-részre a földgömb különböző pontjain ismert különféle társaságokkal hasonlítjuk össze.

Ez az összehasonlítás az észlelőt a tudomány utolsó és döntő folyamatához vezeti, a mely a tanulmányozott típusnak az előzőleg ismert társaságok sorában való osztályozását eredményezi. Valósággal csak az osztályozással nyer a típus tudományos értéket.

Az osztályozás.

Az osztályozás¹ feladatának megoldásával Le Play, a tudomány megalapítója is foglalkozott. Az általa elért eredményt a Le Play működésénél megörögzítettük. Láttuk, hogy az osztályozás alapjául az öröklési módot vette s ennek alapján az összes családokat e három családi típusra osztotta: a patriarkális, a törzsökös és változó család típusaira.

Midőn azonban a társadalmi tudomány iskolájának hívei a Tourville által szerkesztett s már jellemzett elemző eszközzel egyes társa-

¹ Demolins: L'état actuel de la Science Sociale. La Science Sociale XV. 5. R. Pinot: La Classification de espèces de la famille. La Science Sociale 1894.

ságok tanulmányozásához fogtak, nagy ellentéteket fedeztek fel. Észrevették, hogy bizonyos családok, a melyek az öröklési mód szempontja szerint elemeztettek, világosan oly fajhoz tartoztak, a mely faj a Le Play által meghatározott jellemvonások egyikét sem mutatta.

Így pl. Pinot a berni Jurában végezvén tanulmányokat, észlelte, hogy a családok a teljes átháramlást gyakorolják – rendszeren az ifjabb gyermek előnyére. Azonban a többi testvérek, a kik kivándorolnak, csak azon célból teszik ezt, hogy pénzt keressenek, a mit hazaküldenek, hogy joguk legyen öreg napjaikban az atyai tűzhelyhez visszatérni. Az ily család nem hasonlított Le Play törzsökös családjához, a mely sarjadékait a visszatérés gondolata nélkül telepíti ki távoli vidékekre. Másrészt a patriarkális család jellemvonásai sem illettek e családokra. A probléma megoldatlan maradt, míg Rousier amerikai útját meg nem tette.

Rousiers az amerikai Egyesült-Államokban Far-West népét tanulmányozta, a melyet észlelése szerint elevenség és kezdeményezési szellem jellemezett. E nép mindazon tulajdonságokkal birt, a melyek a Le Play törzsökös családját jellemzik; azonban ezek az öröklésben az egyenlő osztályt gyakorolták.

Ez alapon az amerikai Egyesült Államok angolszászait ki kell törölni az állandó családok sorából, hogy a berni hegyi lakókat helyettesítsük be. S Le Play, osztályozási alapjának engedve, az észak-amerikaiaknak – miután az egyenlő osztályt érvényesítették az örökösödésben – a változó családok sorsát, a közeli hanyatlást jósolta meg. Később a Le Play törzsökös családjainak mintaképét – mint Le Play maga nevezi a Pireneusokban lakó Melonga családot tanulmányozván, hasonló ellentétek merültek fel.

Így tehát a Le Play osztályozásának alapja fenn nem állhatott. Módosításra volt szükség.

A helyes osztályozás megállapítása végett a különböző jelenségek a legfontosabb jelenség köré csoportosítandók, azon jelenség köré, a mely közvetlen hatással van a többire, a melyeken mintegy uralkodik.

Azonban társadalmi szempontból legfontosabb az életkérdés, a melynek megoldására az ifjú nemzedék nevelése a legfontosabb. Ez a nevelés – mint a társadalmi jelenségek osztályozásánál is kitűnt – nemcsak az életmódra képesíti a gyermeket, hanem a társaságban való élésre is. A gyermek ugyanis vele született hajlamánál fogva a közös törvények előtt meghajolni nem akar, a minnek a legyőzése a nevelés főfeladata. A nevelés szempontjából kell tehát a családokat felosztani.

Ezt véve az osztályozás alapjául, az észlelet megmutatta, hogy az ember által alkalmazott megoldási mód, a nagy változatosság dacára, kettős. Ez a két mód az emberi társaságokat két csoportba osztja.

Az első csoport azon társaságokat foglalja magában, a melyek az élet problémáját az összeségre támaszkodva kívánják megoldani. Ezek a közösségen alapuló társaságok.

A második csoport kizárólag az egyén erejére, a magánkezdeményezésre alapítva kívánja a megoldást; ezek az egyéniségen alapuló társaságok.

Az összes emberi társaságokat e két csoportba sorozhatjuk.

Kiindulási pontul a legkizárólagosabb és egyúttal legegyszerűbb, közösségen alapuló típust kell választani. E kezdetleges típust a nomádéletű pásztornépek szolgáltatják, a melyek Közép-Ázsia pusztaságain tartózkodnak. Ez az első családtípus a patriarkális család, a mely az ifjú nemzedéket a tűzhelyhez csatolja, azok munkájának gyümölcseit magának tartja meg, másrésztől azonban összes szükségleteikről gondoskodik. E családok Közép-Ázsián kívül Khina, Orosz- és Törökországban találhatók. E családokban az egyén semmi, a közösség minden.

A törzsökös család ellenben a fiatalokat teszi képesekké arra, hogy egyedül működjenek. A család csak a képességeket és a kezdeményezési szellemet fejleszti ki bennök, a minek eredménye az, hogy a család egyszerű háztartássá változik át, a mely a gyermekeket arra serkenti, hogy a visszatérés gondolata nélkül telepedjenek le a családon kívül. Az atya gyermekeiből életképes embereket farag, azontúl felszabadultnak érzi magát attól, hogy gyermekeinek javakat hagyjon, melyeket ekként vállalatokba fektethet.

Ez a típus Norvégia partjain, Galliában a frankok által tör utat, Angliában pedig a szászok révén. Ennek a típusnak köszönhető a modern civilizáció. Ennek lesz köszönhető az Egyesült Államokban vett fejlődésből ítélve a jövő civilizációja.

A harmadik csoport a «quasi patriarkális» vagy «féltörzsökös család»,¹ mely a tűzhely állandósítása végett az egyik gyermeket visszatartja. A családfőt és a többi gyermekeket kapocs köti össze, a mely utóbbiak bizonyos időre a tűzhelyen kívül telepednek le, hogy takarékoságuk által a jólét megteremtéséhez hozzájáruljanak s ekkor továbbra nézve a tűzhelyen tartózkodjanak. Ezt a típust tehát már egyéni kezdeményezési szellem jellemzi ugyan, azonban a közösség-

¹ A R. Pinot által ajánlott fősztás a köztudatba átment Le Play-féle kifejezéseket törekszik fenntartani.

nek alá van még rendelve. E típus Svájc hegyes vidékein él; a múlt századig pedig Dél-Franciaországnak és Spanyolországnak volt típusa.

Végre a változó fajoknak típusait a latin fajok szolgáltatják. A család a fiatalokban nem fejleszti ki sem az alárendeltség érzetét, a mi a patriarkális családnak sajátja, sem a kezdeményezés szellemét, a mit a törzsökös család mutat. Az egyén – a ki valósággal nevelést sem nyer – semmire sem képes, úgy hogy az állam tetszése szerint fosztogathatja. Ez a társaságok szakadatlan láncza, a mely a legterjedelmesebb közösségtől a legteljesebb egyéni alakulásig vezet.

Ez osztályozásból kitűnik, hogy a közösségen alapuló társaságok kizárólagosan Kelet-Európát és Ázsiát lepik el, s előtérben vannak Nyugat-Európa déli részén és Dél-Amerikában. Tehát ezek a kelet és dél népeit jellemző típusok.

Ellenben az egyéni alakulás uralkodó Nyugat-Európa északi részén és Észak-Amerikában. Eme társadalmi alakulás legtokéletesebb faja az angolszász nép.

Ez osztályozásból végtére még bizonyos következtetések vonhatók le. Ezek közül a legfontosabb azon előny felismerése, a melyet a társadalmi fejlődésben a közélet felett a magánélet nyújt. Minthogy a történelem mindeddig főleg a közélet jelenségeire szorítkozott, ez kijavításra vár. Mert a történetíró feladata, hogy az eltűnt népek és eltűnt korok társadalmi életét, belső fejlődését – a fennmaradt adatok és a jelen társaságok ismerete révén – megállapítsa. A fejlődés csak így lesz világos.

Csak így mutathatja meg a társadalmi tudomány a társaságok természetét, szervezetét és tevékenységét, a melyet a jelenségek elemzése, összehasonlítása és osztályozása tesz lehetségessé. Mindegyik társaság jólétének avagy hanyatlásának okai így derülnek ki.